Doc. M. MORKELIS

KLEMENSAS ALEKSANDRIJIETIS
IR
JO PEDAGOGINIAI UŽSIMOJIMAI

MEDŽIAGA KRIKŠČIONIŠKOSIOS PEDAGOGIKOS ISTORIJAI

ATSPAUSTA IŠ „LIETUVOS MOKYKLOS“

KAUNAS 1939 m.

DOC. M. MORKELIS

KLEMENSAS ALEKSANDRIJIETIS
IR
JO PEDAGOGINIAI UŽSIMOJIMAI

MEDŽIAGA KRIKŠČIONIŠKOSIOS PEDAGOGIKOS ISTORIJA

ATSPAUSTA IŠ „LIETUVOS MOKYKLOS"

KAUNAS — — — — — — — — — — — — — — — — 1939

AUTORIAUS LEIDINYS

Spaudė „Šviesos“ spaustuvė, Kaune, Jakšto 2

ĮVADAS

Bažnyčia ir krikščionybė apskritai jau pagal savo esmę ir pašaukimą yra auklėtojos-pedagogės. Tai jos įrodė savo veikla nuo pat įsikūrimo. Tačiau pirmaisiais dviem amžiais krikščionybės skelbėjai, galima sakyti, buvo tik pedagogai praktikai. Teorinis praktikos pagrindimas jiems nerūpėjo. Net maždaug antrajame šimtmety nematome, kad būtų bandoma teoriškai formuluoti jau ir gana populiariųjų šv. Justino ir Kartaginos krikščioniškųjų mokyklų pedagoginė praktika. Tik į antrojo šimtmečio galą ir trečiojo pradžią jau pradedama justi rimtų pastangų nutiesti krikščioniškosios pedagogikos pagrindus ir ją suglausti į sistemą. Toji garbė priklauso garsiąjai Aleksandrijos kateketų mokyklai[1], o, tikriau sakant, vienam pirmųjų išgarsėjusių jos vedėjų ir mokytojų Klemensui. Panašiai bandyti galėjo ir prieš jį veikusieji šios mokyklos mokytojai ir netgi vedėjai, pav., Klemenso gerbiamas Pantėnas, veikęs apytikriai apie 180 metus, kuris, kaip Bažnyčios istorikas (tarp kitko Bažnyčios istorijos tėvu vadinamas) Euzebijus savo Bažnyčios istorijoje (H. E. 5, 10, 4) sako, dieviškojo mokslo turtus skelbęs ne vien gyvu žodžiu, bet taip pat ir raštais. Tačiau, kadangi šių raštų ligi šiolei niekam nepavyko užtikti, tad pirmoji garbė ir priklauso Klemensui, nuo kurio mirties, niekam nepastebėjus, sukako 1700 metų Didžiojo karo metu, 1916 metais. Tačiau šis jubiliejus tada niekam ir nerūpėjo. Šį rašinį skaitančiam net gali pasirodyti keista kuriem galam daugiau teologinio, filosofinio ir sociologinio turinio Klemenso raštai plačiau minimi šalia jo raštų, grynai pedagoginio pobūdžio. Čia turiu paaiškinti, jog grynai auklėjamojo pobūdžio raštas „Pedagogas" yra trilogijos dalis ir todėl glaudžiai susijęs su kitomis dalimis. Kiti gi šiame rašiny minimieji raštai plačiau liečiami tik norint duoti pilnesnę asmens ir kūrybos charakteristiką.

Siekdami savo tikslo, pirmiausia susipažinsime, kiek tai įmanoma, su Klemenso Aleksandrijiečio gyvenimu, mesime keletą bendrų žvilgs-

---

[1] Apie ją buvo rašyta Lietuvos Mokykloje 1926 m. Nr. 6.

nių į jo kūrybą ir tik tada panagrinėsime jo sveikais išlikusius pedagoginius raštus, iš to darydami atitinkamų išvadų apie jo veikalų literatūrinį bei ideologinį pobūdį. Šis medžiagos sutvarkymas nėra mano sugalvotas, — jo laikosi visi įžymesnieji, ypač gi bažnytinių raštų, istorininkai. Šį darbelį teikdamas platesnei visuomenei, stengsiuosi, kiek galima, arčiau laikytis paties Klemenso raštų, duodamas daugiau tekstų, stengdamasis kalbėti jo žodžiais. Beje, cituojamus veikalų pavadinimus stengsiuosi lietuvinti, kaip lotynina juos vertėjai iš graikiškojo originalo.

I. Klemenso Aleksandrijiečio gyvenimas

Apie Tito Flavijaus Klemenso gyvenimą, palyginti, labai maža žinių teturime. Kiek jų yra, visos patiektos Euzebijaus, Jeruzolimos vyskupo Aleksandro ir paties Klemenso raštų. Neturime tikrų žinių nė apie jo gimimo vietą, nė apie laiką. Turint galvoj visas esamąsias skurdžias apie Klemenso gyvenimą žinias, tenka spėti jį gimus apie 150 metus. Dėl gimimo vietos abejojimų turėjo jau Epifanijus[2]. Anot jo, vieni maną Klemensą gimus Aleksandrijoje, kiti — Atėnuose. Pirmųjų nuomonė galėjo atsirasti remiantis tuo, kad Klemensas yra buvęs Aleksandrijos bažnyčios kunigas ir ten pat buvo išgarsėjęs kaipo įžymus kateketų mokyklos vedėjas. Tad labai galimas daiktas, jog pirmenybė tenka atiduoti antrajai nuomonei. Tai, regis, remia ir toji aplinkybė, kad, kaip pats Klemensas pasakoja (Stromatai 1, 1)[3], jog pirmasis krikščionis mokytojas, kurį jam tekę susitikti, buvęs Jonietis, tai yra kilęs iš Vakarų Azijos pakraščio, vadinasi, iš Graikijos. Labai galimas daiktas, jog Klemensas su juo ten ir susipažino. Kiek galima spręsti iš kaikurių jo raštuose sutinkamų posakių, jis buvo pagonių tėvų sūnus. Antai, minėdamas tuos, kurie seniau yra buvę klaidoje, o dabar atėję į tiesą, lyg tartum ir save į jų tarpą stato: „*Mes labai džiūgaudami, atsižadėdami senovės nuomonių ir trokšdami įsigyti išganymo, pasidarome jaunikaičiai ir greiti ir su psalmę giedančiu pranašu traukiame: «Kaip gi geras Dievas Izraeliui, tiems, kurių širdis tikra!»*“ (Ps. 72, 1)[4]. Kitoje to paties veikalo vietoje

---

[2] Haer. 32, 6.

[3] Migne. P. G. 8, 699.

[4] Pedagogas 1, 1. Migne T. p. 250. Patiekdamas Klemenso Aleksandrijiečio raštų ištraukas laikysiuos tik prasmės, o ne versiu pažodžiui. Tam ir aiškaus reikalo nėra.

bene dar aiškiau pasipasakoja: „*Viešpaties... vainikas* (erškėčių) *pranašiškai žymėjo mus, kurie kadaise buvome nevaisingi, kurie aplink jį buvome padėti per Bažnyčią, kurios galva jis yra*“ (Pedagogas 2, 8)[5].

Tą pat mano ir Euzebijus (Praeparatio Evangelica 2, 2, 64), tik nežinia, ar jis kartoja tai, kas jau tradicijoje yra buvę, ar vien jis pats spėja. Gana to, kad, kiek galima patirti iš pirmosios Protreptiko knygos dalies, aiškiai matyti, autorių esant labai gerai susipažinusį su pagonių misterijomis. Kada, kur ir kaip jis liko krikščionis, nieko nežinome.

Likęs krikščionis, Klemensas leidžiasi į tolimas keliones. Jis lanko pietų Italiją, Siriją, Palestiną ir, pagaliau, sustoja Egipte, visur susitikdamas su krikščionimis mokytojais ir iš jų semdamasis mokslo žinių. Štai kaip jis, kalbėdamas apie savo „Stromatų“ veikalą prie progos papasakoja apie susidūrimus ir pažintis su krikščionių mokytojais: „*Šis veikalas nėra vien meniškai sukurtas pasididžiavimui raštas; jame mano senatvei suslepiami paminklai, vaistai nuo užmiršimo, tikras paveikslas ir atvaizdavimas anų aiškių ir sudvasintų kalbų, kurių buvau vertas klausytis iš tų palaimintųjų vyrų, kurie buvo nusipelnę didžiausios vertės ir didžiausios pagarbos. Vienas jų Graikijoje, Jonietis, kitas gi Didžiojoje Graikijoje; vienas jųjų buvo kilęs iš Celesirijos, kitas gi iš Egipto. Kiti vėl iš Rytų, ir vienas jųjų asirietis, o kitas Palestinos aukštos kilmės žydas. Kada gi susidūriau su visų paskučiausiuoju, tačiau pirmuoju savo galybe, tai nurimau tik susekęs jį Egipte užsislėpusį. Tai buvo tikra Sicilijos bitė, renkanti Pranašų ir Apaštalų lauko gėles, kuri kažkokį nuoširdų ir nesuteršta pažinimą užveisė sielose tų, kurie jo klausė*“.

Galimas daiktas, kad Klemensas atvyko į Aleksandriją, klausė „Sicilijos bitės“ Panteno krikščioniškojo mokslo aiškinimų, jį pamilo ir nuolatos paliko gyventi šiame Ptolemėjų sukurtajame mokslo židiny dar prieš 180 metus.

Maždaug nuo 190-jų metų matome Klemensą Aleksandrijoje Panteno bendradarbiu ir pagelbininku mokymo darbe. Pantenui mirus, dar prieš 200 metus, Klemensas, kaip liudija Euzebijus (H. E. 6, 6), liko kateketų mokyklos vedėju. Apie jo, kaipo mokytojo, veiklą, ypač gi apie jo mokymo metodą, artimesnių žinių neturime. Į jo mokymo darbą apskritai šiek tiek šviesos meta jo didžiausiojo veikalo — trilogijos suskirstymas į Protreptiką, Pedagogą ir Stro-

[5] Migne, T. p. 486.
[6] Migne, T. p. 699.

matus. Jo mokiniai yra buvę Origenas, Jeruzolimos vyskupas Aleksandras ir kt., kurie irgi vieną kitą žinią apie Klemensą Aleksandrijietį duoda. Be to, jis dar buvo kunigas. Tai aiškiai liudija Euzebijaus Bažnyčios istorijoj (6, 11, 6) tilpęs artimo Klemenso mokinio ir draugo, tada jau Kapadokijos (vėliau Jeruzolimos) vyskupo, Aleksandro laiškas. Tačiau, kada jis kunigu tapo, tuo tarpu tiksliai pasakyti negalima. Kaipo kunigą jis save charakterizuoja apie 190 metus savo knygoje Pedagogas (1, 6)[7], priskaitydamas save prie ganytojų, kurie, gero ganytojo pavyzdžiu, stovį tikinčiųjų bendruomenės priešaky. Bet ši vieta nėra visiškai tikra, nes rankrašty labai sudarkyta ir Stählino (Klemens Aleksandrinus, 1, Leipzig, 1905, 112) labai abejotinai atitaisyta[8].

Tačiau Klemensui Aleksandrijoje, matomai, neilgai teteko būti mokytoju ir ganytoju. 202-siais metais Septimijus Severas pradėjo krikščionis persekioti ir šitai pasiekė net Aleksandriją. Klemensas tikintiesiems anksčiau skelbė: „*Kada gi sakė* (suprask, Kristus) «*Kuomet jus jie persekios viename mieste, bėkite į kitą*« (Mat. 10, 23), tai *tuo dar nepatarė bėgti dėl to, lyg kad bloga būtų kęsti persekiojimą, ir nesakė, kad dėlei mirties baimės, jos mes vengtume pabėgdami, bet nori, kad niekam nebūtume pikto darytojai ir pagelbininkai, nei patiems sau nei tam, kuris persekioja, nei tam, kuris žudo. Taigi skelbia, kaip turime pasisaugoti. Kuris gi to neklauso, yra lengvabūdiškai neatsargus ir neapgalvotai įpuola į pavojų. Jeigu kas Dievo žmogų žudo, tas nusižengia Dievui; pagaliau žudymu yra kaltas ir tas, kuris pasiduoda teismui* (suprask: pagonių). *Tokiuo yra ir tas, kuris nevengia persekiojimo ir dėlei savo drąsos duodasi sugaunamas. Tas savaime gelbsti nedorybei to, kuris persekioja*" (Stromatai 4, 10)[9].

Jis puikiai suprato, jo vardą perdaug gerai esant Aleksandrijos pagonims žinomą, kad galėtų išvengti mirties. Tad, laikydamasis savo nusistatymų, 202 ar 203 metais palieka Aleksandriją ir leidžiasi į kelionę, pasiryždamas į Aleksandriją daugiau nebegrįžti. Kuriais keliais jis keliavo, žinių neturime.

Apie 211 metus sužinome jį buvus pas savo mokinį ir draugą Kapadokijos vyskupą Aleksandrą. Aleksandras tuo metu sė-

---

[7] Migne, 8, 295.

[8] Sulygink, Bardenhewer Otto. Geschichte der Altkirchlichen Litteratur. Freiburg im Breisgau II. T., 1914², 41 išnašoje.

[9] Migne, T. p. 8, 1286.

dėjo kalėjime ir parašė laišką į Antijokiją. Klemensas pasiėmęs jį nunešti (Euzebijus H. E. 6, 11, 5—6). Aleksandras tame laiške tarp kitko sako, kad Klemensas, jam sėdint kalėjime, našlavusioje vyskupijoje daug pasidarbavęs. Vėliau Aleksandras liko Jeruzolimos vyskupu ir, regis, 215 ar 216 metais rašė Origenui laišką, kuriame Panteną ir Klemensą mini jau kaipo mirusius (Euzebijus H. E. 6, 14, 8—9). Taigi Klemensas turėjo mirti prieš 216 ar 215 metus. Kai kuriose martirologijose jis žymimas ketvirtosios Gruodžio dienos šventųjų tarpe. Romos martirologijoje jo vardo nėra. Popiežius Benediktas XIV, leisdamas naują martirologijos leidimą (Romae, 1749 ir k. k.), įdėjo į jį savo bulę „Postquam intelleximus", rašytą 1748 metų liepos 1 dieną, kurioje plačiai išdėsto, kodėl Klemensas negali būti įtrauktas į šventųjų skaičių ir įrašytas į martirologiją. Jis tarp kitko sako: „Pirma priežastis (ratio), kuri sudaro sunkenybę, eina iš senovės rašytojų tylėjimo apie Klemenso Aleksandrijiečio dorovingumą (moribus) ir gyvenimą... Antra priežastis taip atrodo: nėra nė vieno paminklo, nė jokių pėdsakų kulto, kurį tos ar kitos vietos bažnyčia ar vyskupija, kad ir tyliu katalikų vyskupo sutikimu, būtų Klemensui Aleksandrijiečiui reiškusi... Trečioji priežastis yra toji, kad Klemenso Aleksandrijiečio veikalai, jei ir ne visai klaidingi, tai bent įtartini"[10].

II. Klemenso Aleksandrijiečio auklėjamoji raštų kūryba

Klemensas Aleksandrijietis senovės bažnytinės auklėjamosios ir iš viso teologinės literatūros plėtotėje užima labai žymią vietą. Jis pirmas išsiskiria iš kitų anų laikų mokytojų krikščionių savo įsitikinimu, jog nebegalima tenkintis krikščionių mokslo skleidimu vien gyvu žodžiu, bet yra gyvo reikalo imtis tas darbas varyti ir raštu.

Pirmųjų krikščionių nepasitikėjimas literatūrine kūryba ir netgi aiškus prieš ją nusistatymas gerai žinomas. Lygiai toks pat nusistatymas buvo prieš pagoniškąjį mokslą ir filosofiją. Klemensas savo šviesiu protu ir plačiomis pažiūromis pamato, kokiu klaidingu keliu eina daugumas jo brolių, ir didele meile ir kantrumu (tik kartkartėmis šiek tiek susierzindamas) atvirai ima skelbti įsitikinimą, kad Baž-

[10] Apie Klemenso Aleksandrijiečio gyvenimą sulygink: Bardenhewer Otto. O. cit. 40—42. Wetzer und Welt'es. Kirchenlexikon. Freiburg im Breisgau. 1884. III. T., 508 ir k.k.

nyčia, jei nori tinkamai atlikti žmonijoje savo misiją, neprivalo atsilikti nuo pagonių mokslo ir literatūros kūryboje. Tiesa, gal ta kryptimi Klemensą paveikė iš viso Aleksandrijos sąlygos ir joje viešpatavusios tradicijos, tačiau daryti tokį drąsų žingsnį, aiškus dalykas, turėjo paskatinti aukštas ir gilus Bažnyčios uždavinių supratimas ir sugebėjimas sveikai pažvelgti į jos ateitį. Pagaliau tą įsitikinimą įrodyti jis laiko sau uždaviniu. Anot jo, mokslas veda į platesnį dieviškųjų dalykų pažinimą, negu paprastas tikėjimas; mokslas padedąs būti žmogui doresniu; jis galįs puikiausiai patarnauti ir krikščionybės propagandos reikalams. „*Taigi sakome, tikėjimas nėra neveiklus ir vienišas, bet turi būti įrodytas tyrinėjimu. Juk nesakau, jog nereikia ieškoti, nes sako* (suprask Šv. Raštas) «*ieškok ir surasi*». «*Kas gi ieškoma, — gali būti surasta, kuo gi nesirūpinama, — pasprunka*», — *sako Sofoklis*" (Stromatai, 5, 1)[11]. Ir kaip malonu po ilgo ieškojimo surasti tiesą! „*Kaip sudaro džiaugsmo žvėries sugavimas tam, kuris yra medžioklei atsidėjęs, ieškojęs, sekęs, paleidęs šunis, kurie vytųsi, — taip lygiai atrodo maloni tiesa, jei ji ieškoma, jei triūso keliu surandama*" (Stromatai 1, 2)[12].

Be abejonės, šiais žodžiais Klemensas nemano žeminti tikėjimo reikšmės, o taipogi lenkti galvą klaidingam mokslo įvertinimui, kokį skelbė gnostikai. Šiuo reikalu jis yra pilna to žodžio prasme išmintingo takto vyras. Iš vienos pusės jis nepripažįsta tokio tikėjimo žeminimo, koksai buvo pas gnostikus, o iš antros, priešingas mokslo žeminimui, kuris buvo pastebimas ir tarp daugelio krikščionių. Jis laikosi išmintingo vidurio kelio: mokslas privalo būti kuriamas ant tikybos pagrindo, nes tikyboje yra užuomazga to, ką mokslas plėtoja toliau.

Labai charakteringa, taip pat aiškiai nusakanti Klemenso kūrybos tikslus ir uždavinius ir jo pažiūra į graikų filosofiją. Nė vienas trečiojo šimtmečio krikščionių rašytojų taip aiškiai nepabrėžė grakų filosofijos vaidmens visoje Išganymo ekonomijoje, kaip Klemensas. „*Visokių gėrių priežastis yra Dievas, tačiau vienų pirmaeilis, kaip kad Senojo ir Naujojo Testamentų, kitų gi, kaip kad filosofijos, išvadiškai. Kurią (filosofiją) tačiau greičiausia bus davęs graikams pats (Dievas), pirm, negu Viešpats (suprask Kristus) graikus pašaukė. Nes ir ji pedagogo įpročiu mokė Kristui graikus, kaip Įstatymas žydus. Taigi, filosofija rengia ir tvirtina kelią tam, kuris Kristaus tobulinamas* (Stromatai 1,

---

[11] Migne. P. G. 9, 23.
[12] Migne. P. G. 8, 710.

5)[13]. *Vieni taria, filosofiją didžiausiai žalai ir žmonių pražūčiai gyvenime atsiradus, lyg ji tikrai būtų kurio nors pikto išradėjo išrasta. Aš gi visose šiose knygose įrodysiu, jog filosofija yra Dievo Apvaizdos savotiškas kūrinys*" (Stromatai 1, 1)[14]. Kitoje vėl vietoje sako, filosofiją esant „*Graikams duota Dievo dovana*"[15]. Kodėl? Nes „*Kaip laiku dabar atėjo skelbimas* (suprask Evangelijos), *taip pat lygiai laiku yra duotas Įstatymas ir Pranašai barbarams* (svetimšaliams), *o graikams filosofija, įpratinanti jų ausis skelbimui*" *(Stromatai 6, 6)*[16]. „*Vertai žydams duotas Įstatymas, o Graikams filosofija iki atėjimui* (suprask Viešpaties): *nuo to gi laiko yra visuotinis šaukimas likti išskirtine teisingumo tauta per iš tikėjimo einantį mokslą, į vieną surenkant Viešpačiui, kuris yra vienas ir tas pats Dievas abiejų, t. y. Graikų ir barbarų* (svetimšalių) *arba, tikriau sakant, visos žmonių giminės*" (Stromatai 6, 17)[17].

Bet ne vien praeity filosofija esanti turėjusi tokios didelės reikšmės ir tokių didžių uždavinių. Ji šios savo reikšmės nėsanti ir dabar nustojusi, ir dabar josios uždaviniai nė kiek nėsą mažesni. Dieviškasis visos žmonijos auklėjimas dabar esąs geriausias pavyzdys ir maštabas, kaip Bažnyčia turinti auklėti atskirus žmones. „*Kaip laisvieji mokslai, kuriuos vadina* ἐγκυκλίους, *tai yra, apskritaisiais mokslais, veda į filosofiją, kuri yra jų valdovė, taip lygiai pati filosofija veda į išminties kūrimą. Nes filosofija yra išminties lavyba. Išmintis gi yra dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų ir pačių priežasčių pažinimas*" (Stromatai, 1, 5)[18]. „*Kaip žemdirbiai pirma žemę sudrėkina, o tik vėliau beria sėklą, taip lygiai ir mes tuo, ką galima iš graikų raštų išgerti, kas juose yra žemiška, pirma susidrėkiname, kad galėtume priimti ir lengvai ugdyti dvasinę sėklą*" (Stromatai 1, 1)[19]. Iš to, kas čia pasakyta, aiškiai matyti, jog Klemensui visai aišku, graikų filosofijoje esant tiesos ir tą tiesą esant dieviškos kilmės; lygiai aišku Klemensui, kuris vaidmuo Apvaizdos yra skirtas filosofijai.

Klemensui neaiškus vien tik graikų filosofijos atsiradimas ir iš kur joje atsirado tiesos. Tuo klausimu jis ne kartą pareiškia įvairių kita kitai prieštaraujančių hipotezių. Viena jų labai savotiška. Jis

---

[13] Migne. P. G. 8, 718.
[14] Migne. T. p. 707.
[15] Migne. T. p. 710.
[16] Migne. P. G. 9, 266.
[17] Migne. T. p. 391.
[18] Migne. P. G. 8, 722 ir k.
[19] Migne T. p. 707.

yra linkęs ginčyti, kad graikų filosofai vien savomis jėgomis, savomis pastangomis, nuoseklių galvojimo keliu būtų galėję tiesos pažinimą arba bent nujautimą prieiti. Todėl Klemensas, kaip kadaise šv. Justinas ir kai kurie kiti antrojo šimtmečio apologetai dažnai pareiškia nuomonę, graikų filosofus savo mokslą sėmus iš Šventojo Rašto Senojo Įstatymo Knygų ir vien dėlei tuščios garbės apie šį šaltinį nutylėjus, o pasemtąsias tiesas paskelbus kaip savarankiškojo tyrinėjimo rezultatus. „*Yra ir filosofijoje, kuri lyg Prometėjaus vagystės keliu buvo pačiupta, truputėlis ugnies, kuri gali įžiebti tinkamą šviesą, jei tik bus tinkamai žiebiama, ir yra lyg koksai išminties pėdsakas, lyg iš Dievo paėjęs pastūmėjimas. Šiuo gi atveju graikų filosofai buvo plėšikai ir vagys(!), nes prieš Viešpaties atėjimą ėmė iš žydų pranašų kai kurių tiesos žodžių visai prie to neprisipažindami ir sau, kaipo savo tvirtinimus, pasisavindami. Ir kai ką kita svetimoteriškai pasisavino, kai kuriuos kitus nereikalingus dalykus įterpė ypatingu atsidėjimu, nemokšiškai, sofistų įpratimu, dar kitus dalykus ir surado. Toki yra savameiliai ir pasipūtę graikai* (Stromatai 1, 17)[20]. Tačiau tai Klemensui nekliudė pareikšti ir visai kitą, dar paradoksališkesnę nuomonę apie tiesos krislų graikų filosofijoje atsiradimą, nes kitoje vietoje jis sako: „*Pirmajame Stromate įrodėme, graikų filosofus esant vadinamus vagimis, nes iš Mozės ir Pranašų svarbiausiuosius teigimus ne su padėka pasiėmė. Prie to dar ir tai pridėsime, kad tie angelai, kuriems buvo skirtas aukščiausias likimas, įpuolę į aistras, pranešė slaptuosius dalykus ir tai, ką jie galėjo sužinoti, moterims, tuo tarpu kai kiti slėpė arba, tikriau sakant, saugojo iki Viešpaties atėjimui*" (Stromatai 5, 1)[21].

Jis taip pat, kaip ir šv. Justinas, mano, jog Dieviškasis protas visur yra paskleistas ir kiekvienam žmogui įdiegtas[22]. Tai patvirtina kad ir šitoks Klemenso posakis: „*Kadangi Dievas yra geras ir nori, kad vyriausioji Jo kūrinių dalis būtų išgelbėta... taip, kaip kiekvieno prigimtis įstengė, pasidarė ir daros, kad viskas veržtųsi į tai, kas yra geresnio, — nėra nenuoseklu manyti taip pat ir filosofiją esant Dievo Apvaizdos duotą*" (Stromatai 6, 17)[23].

Taigi, Klemensas Aleksandrijietis, savo laikams buvo tikrai rimtas ir plačių pažiūrų pedagogas-rašytojas. Nemažesniu teisingumu galima jį pavadinti taipogi ir iš viso gausiu ir nenuilstamu rašytoju, pri-

---

[20] Migne. T. p. 802.

[21] Migne. P. G. 9, 23.

[22] Čion skaitytojui būtų pravartu prisiminti žinomąjį šv. Justino terminą Λόγος τπερματικός t. y. sėkliškasis Logas.

[23] Migne. P. G. 9, 383.

rašiusiu įvairiais klausimais daug raštų. Deja, palyginti, nedaug kas tų raštų paliko nedingusių visai arba bent iš dalies. Be to, tas darbštusis ir rūpestingas bažnytinis rašytojas ir mokytojas, kiek galima iš jo žinomųjų raštų ir kai kurių kitų šaltinių susekti, buvo numatęs ir daugiau raštų parašyti ir jų planų sudaręs, tačiau, kadangi tų planų įvykdyti nesuskubo, tai ir veikalų nė vardų neminėsime. Lygiai, kad ir dėlei vaizdo pilnumo, nėra būtino reikalo patiekti sąrašas ir tų veikalų, kurie yra žinomi kaipo parašyti, bet kurių tik vardai tėra žinomi ar nežymios skeveldros bei nuotrupos tėra užsilikusios. Jų daugiausia mini Euzebejus savojoj Bažnyčios istorijoj ir šv. Jeronimas veikalėly „De viris illustribus" (Apie įžymiuosius vyrus). Šie raštai ar rašteliai arba jau buvo parašyti prieš rašant žemiau minimąją trilogiją arba po jos. Kalbėdamas apie tėmas, kuriomis dar manė rašyti, Klemensas galėjo turėti galvoje taip pat ir kai kurias tolimesnes šio didžiojo veikalo dalis[24]. Didžiausias išlikusių Klemenso veikalų yra trilypis įvadas į krikščionybę — Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας (lotyniškai vertėjų vadinamas „Oratio ad gentes", lietuviškai vadinsime *atsišaukimu į graikus*, o dėl trumpumo, sekdami tuo reikalu rašiusiais autoriais, tiesiog *Protreptiku)*, Παιδαγωγὸς (lot. Pedagogus, liet. Pedagogas), ir Στρωματεῖς (lotyniškai įprasta vadinti *Stromata;* ir mes vadinsime *Stromatais*, o ne Kilimais, ką tas žodis iš tikrųjų reiškia). Šioji trilogija yra išlikusi pilna. Autoriaus mintis buvo, kad šie trys veikalai sudarytų vieną veikalą, kuris tartum trimis laipsniais vestų į krikščionybę, nors paskutiniaisiais laikais ir yra hipotezių, bandančių dalyką kitaip nušviesti[25].

Kito didžiulio Klemenso veikalo Ὑποτυπώσεις (eskizai), kurį sudariusios aštuonios knygos, tėra užsilikusios tik nežymios nuotrupos, kurios, palyginti, nedaug meta šviesos į Klemenso asmenį, apie kurias tačiau senovėje su ne visiškai menku pasipiktinimu kalbėta. Be to, dar yra išlikusi labai įdomi socialius klausimus nagrinėjanti homilija, žinoma savo antrašte Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος, lotynų vertėjų vadinama „Quis dives salvetur", o lietuviškai turėtų skambėti „Kuris turtingųjų bus išgelbėtas".

Po šių bendrų pastabų einame prie atskirų veikalų analizės ir įvertinimo.

---

[24] Sulygink Bardenhewer Otto, O. c. II t. 50 ir k.

[25] Sulyg. De Faye, Clément d'Alexandrie, Paris, 1898, 50 ir k. k. Cit. pas Bardenhewerį O. c. 53.

III. Didžioji Klemenso Aleksandrijiečio trilogija

1. PROTREPTIKAS

Tai pirmoji nedidelė dvylikos skyrių knyga, Klemenso didžiosios trilogijos dalis. Savo turiniu ir forma šis veikaliukas labai artimas antrojo šimtmečio apologijoms. Tikriau sakant, tai ir yra ne kas kita, kaip apologija, nes iš vienos pusės ji kritikuoja ir smerkia pagonių tikybą, iš antros gi — perša krikščionybę. Pagal tai ir galima ją padalyti į *dvi dalis.*

Autorius savo veikalą pradeda atsišaukimu į pagonis — graikus, kuriame kviečia juos liautis klausius mitiškų giesmių, sustatytų pagoniškųjų dievų garbei ir įsiklausyti į naują giesmę, kurią Siono kalne apie save gieda Logas. Toji giesmė *„akmenis ir laukinius žvėris žmonėmis pavertė; juoba tie, kurie tarp kitko lyg buvo mirę, — tartum jiems būtų buvusi atimta vienatinė tikroji gyvybė, — išgirdę šitą giesmę, staiga atgijo" (Strom. 1)*[26]. Bet vis dėlto ši giesmė nėra nauja. *„Mano giesmę,* — šį kartą Klemensas sako apie save, — *nemanyk esant naują, nemanyk esant ir kokį nors indą arba namą, nes jau prieš aušrą* (luciferum) *ji buvo" (Strom. 1)*[27].

Pirmoje daly (2—5 skyriai) įrodinėjama, kaip paikas ir nepakenčiamas pagonių tikybos mokslas ir jųjų tikybos papročiai bei apeigos. Pradžioje išvedžiojama, jog pagonių garbinamieji dievai yra piktosios dvasios (demonai). Tuo tikslu jis atskleidžia orakulų apgaulingumą, pagonių misterijų nedorumą ir mitų apie dievus melagingumą. Čia autorius plačiai išvardija ir apibūdina įvairias pagonių misterijų formas, o taipogi bando išspręsti klausimą, iš kur ir kuriais keliais jos atsirado. Seniau žmogus esąs buvęs geruose su Dievu santykiuose. Pamažėli jis nuo Dievo nutolęs ir tuos gerus santykius pamiršęs. To pasekmė buvusi įvairūs prietarai, atsiradę iš astronomijos, iš žemdirbystės, iš netikusiai pakreiptos sąžinės bei piktos valios, iš kaikurių nuotykių, iš poetų pasakų, iš filosofijos, netgi tam tikrame laipsny iš paties Dievo geradarybių. Tai misterijų pradžia.

Pereidamas prie pasakojimų apie dievus, tuojau pabrėžia juos esant išgalvotus. Jie esą pilni žmogiškų silpnybių ir geidulių, lyg kokie žmonėms tarnavę vergai, kentėję kūno skaudėjimus, buvę reikalingi vaistų, kaikurie jų visai išnykę ir net esą nurodinėjami jų kapai. Pagaliau jie esą arba pačios nedorybės arba tų nedorybių išreiškėjai. Laimingesni

---

[26] **Migne,** P. G. 8, 58.

[27] Ten pat, 62.

už graikus esą egiptiečiai, nes jie kaip dievus garbina paprastus galvijus... Tačiau ir tai esą negudru. O toji paikybė jau esanti įsiskverbusi ir į kaikurias graikų provincijas. Dievai esą atsidavę smaguriavimams ir smarve besimaitiną demonai (2 skyr.)[28]. Pereidamas prie aukojamųjų dievams aukų, autorius pabrėžia, kad taip vadinamieji dievai gėrisi žmonių žudymais. „*Toksai aukavimas*, — sako Klemensas, — *yra tikra tėvažudybė. Kuri gi yra priežastis, kad jus, o žmonės, visų gyvulių išmintingiausieji, jei kur su baisiais žvėrimis, kaip lokiu ar levu, susiduriate, paprastai tučtuojau pasišalinate..., jus, kurie jaučiate ir žinote, jog pražūtingi ir maro nešėjai demonai žmonėms kilpas stato ir, užsidegę prieš juos neapykanta, daugiau nieko neveikia, kaip tik didžiu pasiryžimu marą ir pražūtį rengia, tačiau jus nesijaudinate ir savo pačių priešais nesibiaurite*"[29]? O juk žmonių tarpe daug buvę ir už dievus doresnių ir išmintingesnių!

Prie progos paliečia klausimą, iš kur galėjo atsirasti tokia pilna prietarų tikybinė sistema. Ir atsako, jog tikru jos šaltiniu yra žmonių ydos ir nedorumas. Jau kartą metus nedorą sėklą, lengvai atsiradusios šventyklos, susikūrusios pasakos ir apeigos. Prisiminęs šventyklas, autorius sako, jas buvus kadaise net ne visai garbingų asmenų kapais ir meta pagonims pilną sarkazmo pasityčiojimą: „*Jus gi, jei dėlei šių nusižengimų neturite nė mažiausio drovumo, tad eikite jūs, tikrai mirę žmonės, kurie mirusiems žmonėms pilnai pasitikite ir be atodairos šen ir ten bastykitės*"![30]

Pagaliau Klemensas prieina prie pačių dievų statulų ir jas dirbusių skulptorių. Išdėstęs, kaip pradėta garbinti dievų statulos, nurodo, jas pradžioje buvus paprastus akmenis ar medžio gabalus ir tik vėliau meno dėka virtus statulomis. Čia autorius išvardina visą eilę svarbesniųjų dievų statulų ir jas dirbusių dailininkų. Geresniam įrodymui, kiek vertas pasišlykštėjimo stabmeldiškasis statulų garbinimas, Klemensas pasakoja, kaip kaikurios statulos būdavusios sunaikinamos, kaip jos esančios bejausmės ir todėl daug žemiau stovinčios už paprastus gyvulius, kaip jas jų pačių garbintojai nekartą apiplėšę ir jos neįstengiančios nuo to apsiginti, kaip jos dažnai esančios niekinamos ir patenkančios į nelaimingas apystovas, kaip jas dirbant skulptoriams modeliais buvusios tų pačių skulptorių prostitutės ir kaip dabar pagonys tų pačių prostitučių atvaizdus garbiną. Kadangi dievai esą nu-

---

[28] Sulygink **Migne**, P. G. 8, 67—123.
[29] Ten pat, 127.
[30] T. p. 134.

lipdyti iš žemių, reiškia, pagonys žemę garbiną. Tiesa, pagonys saką, šias statulas turint dievų panašumo, tačiau tuo save duoti suvedžioti galį vien neišmintingieji gyvuliai, o ne protu apdovanotas žmogus. Pagaliau užsipuola stabų dirbėjus, kad šventą mokslą apie Dievą pasaka pavertę, kad savo paleistuvingos išvaizdos statulomis paskleidę nesuskaitomą daugybę papiktinimų. Todėl nė kiek nėsą stebėtina, jog iš piktų palinkimų kilęs stabų garbinimas žmones vien į piktą lenkia. Tuo gi tarpu visai kas kita esanti krikščionių tikyba (4 skyr.)[31].

Pagonybės kritiką Klemensas baigia filosofų nuomonių nagrinėjimu ir kritika. Autorius neginčija, kad filosofai, ypač Platonas, o taipogi poetai yra daug tiesos apie Dievą pasakę. Tačiau, apskritai imant, jų nuomonės esančios labai toli nuo tiesos, kai kurių gi nieko bendra su ja neturinčios, nes daugumo nuomonės esančios artimos persų tikybinėms pažiūroms, būtent tais atvejais, kada manoma dievus esant kai kurių elementų ir daiktų pradžia (rerum principia); kiti gi savo dievu laiką begalybę, dar kiti pilnybę, o kiti vėl tuštumą. Visai neturinčios pagrindo stoikų, perikatetikų ir Epikūro tais klausimais nuomonės[32].

Pereidamas į antrąją veikalo dalį, Klemensas daro apžvalgą tų filosofų ir poetų nuomonių, kurie apie Dievą daugiau ar mažiau tiesos yra pasakę, nes, anot Klemenso *„visai žmonių giminei, ypač gi tiems, kurie yra išmokslinti, yra įbertos tam tikros dieviškosios sėklos, kurios nors ir prieš jų valią ir jiems prieštaraujant, verčia pripažinti, kad Dievas yra vienas, be galo ir pradžios, kurs gyvena virš mūsų tulame dangiškosios lygumos krašte, tarsi savo veidrody“*[33].

Tarp kitko pirmuoju savo darbo draugu autorius vadina Platoną. *„Na, Platone, pasiekei tiesą, bet ne patingėk pasidarbuoti ir kartu su manim pradėk gėrio ieškoti“!*[34]

Iš kur toks palankumas? Mat, Platonas esąs pasakęs, jog *„Dievas yra neišpasakomas“*[35] ir esąs visokio gėrio priežastis. Savo nuomonėmis Platonui artimi esą *Antistenas, Kleantas* ir *Pitagoras*[36].

Šalia filosofų esą būta ir poetų, kuriuose įžiūrima Logo kibirkščių. Antai *Aratas* skelbęs Dievą esant visagalį, *Hesiodas* — visavaldį, *Sofoklas* — vieną. Bet, kadangi jie tų kibirkščių nedaug teturėję, neste-

---

[31] Migne, P. G. 8, 134—163.
[32] T. p. 163—171.
[33] Ten pat, 174.
[34] T. p.
[35] T. p. 175 ir k.
[36] T. p. 179—186.

bėtina, kad turėję prisipažinti prie savo silpnumo. Bet jie tyčiojęsi iš netikrųjų dievų (7 skyr.).[37]. Užtat tiesos pilnybe pasižymėję pranašai, kurių lūpomis kalbėjusi šventoji Dvasia. Taip Jeremijas mokinęs apie tai, kad Dievas yra viską žinąs ir visur esąs ir pranašavęs žlugsiant ne tik stabus, bet ir žemę, net patį dangų. Mozė skelbiąs Dievą esant vieną. Jam pritarią Ozeas ir Izajas (8 skyr.)[38].

Tai paskelbęs, Klemensas imasi vaizduoti Dieviškąją Išmintį, Logą, kviečiantį visus be jokių išimčių eiti atsigaivinti prie tiesos šaltinio: „*Eikite, eikite šen, mano jaunikaičiai, nes, kaip Raštas* (Šventasis) *sako, jei vėl nepasidarysite vaikai ir neatgimsite, niekados negalėsite nei tikrojo tėvo priimti nei į dangaus karalystę įeiti*" (9 skyr.)[39]. Po šio dėsto motyvus, kuriais vadovaudamiesi visi turi to kvietimo klausyti. Štai tie motyvai: beprotiškumas tų, kurie siūlomuoju išganymu kratos arba bent juo nesirūpina, visą dieną šaukiančio nusidėjėlius prie atgailos Dievo prielankumas ir paskelbtos amžinosios bausmės bei atlyginimai. Pagaliau visi privalą atsiminti ir pagalvoti, jog krikščioniškųjų tiesų mokytojas yra patsai Dievas, ir mes, tikėdami, Jam panašūs daromės. Po to, autorius pereina prie nenorinčių Logo balso klausyti pagonių išsisukinėjimų. Pagonys saką, tapdami krikščionimis jie turėsią palikti bočių papročius. Klemensas į tai atsako šiuos papročius pasmerkdamas ir ypatingu būdu pabrėždamas, jog šie papročiai verčia žmogų tarnauti įvairių rūšių nusižengimams ir tuo būdu įpratina į ydas. Grįždamas prie minėtųjų motyvų, sako, stabų garbintojai dėlei tų pačių stabų save įvairiais būdais kankiną ir varginą. Jeigu tad piktiems dievams net tokiu būdu tarnaują, kodėl gi nepagalvoją, ar ne geriau būtų pasiduoti gerajam Dievui, kurs yra visokio gėrio davėjas, nuo kurio priklauso visų amžinoji laimė, kurs tokiu atsidėjimu visus kviečia daryti atgailą, kurs taip buvo geras ir žmogui prielankus, jog jį žemės viešpačiu padarė. Jei tat pagonys taip lengvai pasiduoda savo geiduliams, kodėl gi negalėtų klausyti jo gražių paraginimų? Pagonis nuo to viso sulaiko gėda? Bet argi nereikia gėdytis draugystės tų, kurie žmones dievais pavertė ir juos garbina? Vėl grįždamas prie tikėjimo vienam Dievui motyvų, sako, Dievas žmogui suteikęs gyvybę, tuo gi tarpu kai menininkai vien medžiagai formą suteikti tegalėję. Bet tokiam medžiagos apdirbimui neverta buvę tiek triūso padėti, juo labiau, kad iš to tiek daug

---

[37] Ten pat.
[38] T. p. 180—192.
[39] T. p. 194.

pikto pareiną. Tad pagonys privalą paskubėti priimti krikštą, kurs juos išlaisvins nuo nuodėmių. Jo nepriėmusiems teesąs tik vienas pasiteisinimas, būtent, jei jie apie Kristų nieko nėra girdėję. O kadangi žmogus su Dievu surištas tulais gimininguмo ryšiais, tai esą neišmintinga prisipažinti esant stabų garbintoju, nedėkinga esą naudotis žemės turtais ir pamiršti jų davėją, pagaliau, tam, kurs yra Dievo valdžioje, iš tos valdžios veržtis, absurdiška ir nedora ieškoti patarimų gyvulių orakuluose ir persekioti Dievo Sūnų Kristų. Galiausiai autorius pabrėžęs, jog krikščionių mokslas pataisąs iškrypusius žmonių papročius, išdėsto krikščionių dorovingumo mokslo kvintesenciją — dešimtį Dievo įsakymų. Tiesa, jie pagonims galį atrodyti per daug žiaurūs, bet tegu pagonys atsimeną, jog vaistai dažniausiai esti kartūs (10 skyr.)[40].

Baigęs su pagonių išsisukinėjimais, Klemensas taip vaizduoja žmogaus atpirkimą, kad atrodytų, jog per Logą žmonėms suteiktosios geradarybės viršija visa tai, ko žmonija visais laikais iš Dievo tikėjosi ir laukė. Tuo tikslu autorius visupirmiausia apibūdina žmogaus nuodėmę ir vėlesnį žmogaus iš jos išvadavimą. Toliau, pereidamas prie sugretinimo pagonių filosofijos su Kristaus mokslu, sako, jį vieną esant tikrąją išmintį. O panaudojęs šviesos alegoriją, piešia palaimingas Išganymo ir Kristaus paskleistųjų tiesų išdavas. Tad ir kviečia autorius visomis pastangomis dirbti savo išganymui, o Dievas, nuo kurio išganymas ir amžinasis gyvenimas priklauso, tame darbe mums padėsiąs (11 skyr.)[41].

Baigdamas veikalą, autorius rodo ypatingos nuotaikos, susižavėjimo krikščionybės idėja ir net įkvėpimo. Jis čia dar kartą pakiliu tonu pakartoja aukščiau pažymėtuosius motyvus, ragina liautis tarnavus geiduliams ir atvira širdžia priimti tiesą. Gražiai piešia dangaus laimę, kurią patirsią Dievo draugai, vienatiniai tikri turtuoliai, blaivūs, kilnūs ir laimingieji krikščionys. Nes tik vienas Logas tėra tikrasis tiesos mokytojas.

Tarp kitko, paskutiniajame savo veikalo skyriuje Klemensas vaizduoja Logą, kviečiantį žmones, kad pagaliau dėtų pastangų tapti jam panašiais. „*Šis amžinasis Jėzus*, — sako jis, — *vienatinis didysis vyriausias kunigas vieno Dievo, kuris yra tas pats Tėvas, meldžiasi už žmones ir tas pats žmones maloniai ragina: dėmesio, nesuskaitomos tautos arba, geriau sakant, visi, kas tik žmonių tarpe yra apdovanotas*

---

[40] Ten pat, 202—227.

[41] T. p. 227—238.

protu — lygiai svetimšaliai, lygiai Graikai! Šaukiu visą žmonių giminę, kurios Tėvo noru esu kūrėjas. Ateikite pas mane vieno Dievo ir vienatinio Dievo Žodžio tvarkytinieji. Ir tenepatenkina jūsų tai, kad tik vienu protu viršijate neprotingus gyvulius, nes tik jums vieniems iš visos mirtingųjų giminės mano malonės leista nemirtingumą pasiekti. Nes noriu, noriu suteikti jums šią malonę, pilnutinę geradarybę, apsaugančią nuo sugedimo. Bet ir Žodį, vadinasi, pažinimą, jums gausiai suteikiu, visą save suteikiu. Tai aš esu, to Dievas nori, tai yra sąskambis, tai Tėvo susigiedojimas, tai Sūnus, tai Kristus, tai Dievo Žodis, Viešpaties ranka, visų daiktų valdžia, Tėvo valia. Šitų dalykų kadaise buvo patiekti paveikslai, tačiau jie ne visi buvo panašūs. Taigi, noriu jus, pasirėmęs pirmykščių (suprask, žmonių) pavyzdžiu, atitaisyti, kad ir man panašūs pasidarytumėte. Patepsiu jus tikėjimo tepalu, kuris paliuosuos jus nuo sugedimo, patepsiu ir parodysiu pliką teisingumo paveikslą, per kurį pakilsite prie Dievo. Ateikite pas mane visi, kurie vargstate ir esate apkrauti, ir aš jus atgaivinsiu. Imkite ant savęs mano jungą ir mokykitės iš manęs, nes aš romus ir nuolankios širdies; taip jūs rasite savo sieloms atilsio. Nes mano jungas saldus ir mano našta lengva" (Mat. 11, 28—30. Protrept. 12 skyr.)[42].

2. PEDAGOGAS

Antroji didžiosios Klemenso Aleksandrijiečio trilogijos dalis yra *Pedagogas*. Tai daugiau negu du kartu didesnis veikalas už *Protreptiką*. Jį sudaro trys knygos, kurių pirmoji turi trylika skyrių, antroji dvylika ir trečioji taipogi dvylika. Pirmoje knygoje autorius teikia bendrų paaiškinimų, kodėl šiam veikalui duoda tokią antraštę, kas yra tas pedagogas, kurie jo uždaviniai, ką jis turi auklėti ir kurių metodų auklėdamas laikosi. Sugretindamas šio veikalo antraštę ir uždavinius su *Protreptiko* uždaviniais, Klemensas sako: *„Dangiškasis vadas, Žodis, kada maloniai ragino į išganymą, buvo pavadintas raginamuoju: tuo būdu ir tikrai tinkanti paraginimui kalba, iš dalies tuo vardu buvo vadinama. Mat, raginamojo pobūdžio yra ir visa religija, kuri skiepija protui pasiryžimą tinkamai gyventi čia ir trokšti būsimojo gyvenimo. Bet dabar, kada tenka turėti reikalo su gydymu ir mokymu, kartu prie šių dalykų raginti, maloniai kviesti ir pažadėti aukščiausiame laipsny gydyti savo jausmus, tai būdami sau ištikimi, mes jį tinkamai pavadiname Pedagogo vardu"*[43].

[42] Ten pat, 242 ir k.
[43] T. p. 8, 250.

Pasiaiškinęs dėl veikalui duotosios antraštės, autorius mus supažindina su pačiu *Pedagogu* ir Jo uždaviniais. Kas gi tas pedagogas? Iš anksčiau cituotųjų žodžių patiriame, jog tai yra *„Dangiškasis Vadas, Žodis"*. Kiek toliau autorius paaiškina: *„Mūsų pedagogas panašus Dievui Tėvui, kurio yra sūnus, į kurį nepatenka jokia nuodėmė, kuriam negali būti taikomas joks papeikimas ir savo siela yra nepaželdžiamas. Tai nesuterštas Dievas žmogaus išvaizdoje, klausąs Tėvo valios, Žodis — Dievas, kuris yra Tėve, kuris yra iš Tėvo dešinės, ir kartu savo išvaizda yra Dievas"*[44].

Kurie gi šio Pedagogo uždaviniai? Tai Klemensas dažnai prisimena šioje pirmoje knygoje, tačiau trumpai ir aiškiai apibūdina jau pačioje pradžioje: *„Šis Pedagogas veikia ne mokydamas, bet veikdamas, ir jo uždavinys yra padaryti sielą geresnę, o ne išmokslinti; išmokyti padoriai ir išmintingai gyventi, o ne suteikti tai, kas yra mokslinga"*[45]. Vadinasi, Pedagogo uždaviniai ne teoriški, bet praktiški — rengti auklėtinius naujam gyvenimui, atpratinant juos nuo nuodėmių ir gydant šių paskutiniųjų padarytąsias žaizdas. *„Taigi, geras yra Pedagogas..., kurs sukūrė žmogų, kurs rūpinasi visais kūriniais, kurs gydo jų kūną ir sielą, kurs visais atžvilgiais yra tinkamiausias žmogaus prigimties gydytojas ir išlaikytojas"*[46]. *Ir todėl nieko nelaukdamas jį gydo, patardamas tučtuojau nusiskusti galvą* (Šv. Rašto posakis. Ez. 27, 31), *tai yra ragina kuogreičiausia pašalinti ir nuvalyti nežinojimo plaukus, kurie protui meta šešėlį, kad tuo būdu nuo tirštos ydų medžiagos išlaisvintas protas..., kuogreičiausiai grįžtų į atgailą"*[47].

Šį savo uždavinį Pedagogas atlieka dideliu mums palankumu ir meile, už kurią ir mes jam turime atsilyginti tuo pačiu: *„Juk visai pritinka mums pamilti tą, kurs iš savo meilės gali būti mūsų geriausiai vestino gyvenimo vadovu"*[48].

Apibūdinęs Pedagogą, Klemensas aptaria, kas yra jo auklėtiniai ir kurios jų savybės. Šiais yra lygiai vyrai lygiai moterys, *„nes jei abiem* (suprask, vyrams ir moterims) *yra vienas ir tas pats Dievas, abiem yra tas pats Pedagogas, viena Bažnyčia, tai taip pat vienas ir tas pats vadovavimas bei susilaikymas"*[49].

---

[44] Ten pat, 251.
[45] T. p., 250.
[46] T. p. 255.
[47] T. p. 254.
[48] T. p. 259.
[49] T. p.

Plačiau aptardamas auklėtinių savybes, Klemensas panaudoja daug Šv. Rašto tekstų, kuriuose apskritai kalbama apie auklėtinius. Šiuos tekstus jis aiškina daugiausia alegoriniu būdu. Visas iš šių tekstų išvedamąsias auklėtinio savybes galima suvesti į šiuos autoriaus žodžius: *„Kurie... tebesame kūdikiai, tačiau žalčių įpročiu žemėje išsitiesę nebešliaužiojame ir paikose aistrose nebesiraitome, bet aukštyn pakilę protu ir atsižadėję pasaulio bei nuodėmių, tik kojų pirštų galais teliečiame žemę, kad būtume pasauly matomi, turime siekti tik šventosios išminties"*[50]. Be to, būti Dievo vaikais ir auklėtiniais, nėra tai, ką laiko, didžiuodamiesi savo mokslu gnostikai, — būti elementariniame krikščioniškojo gyvenimo laipsny. Būti Dievo vaiku ir auklėtiniu, tai užmegsti su Dievu tobūliausius ryšius ir nustatyti tobūliausius santykius. Ilgai tą klausimą nagrinėdamas, autorius tarp kitko sako: *„Mes... vaikais ir kūdikiais esame pavadinti ne dėl to, kad mūsų mokslas būtų vaikiškas ir vertas paniekos, kaip kad mus kadaise šmeižė tie, kurie yra išdidūs dėlei savojo mokslo. Tučtuojau atgimę, mes įgauname tobulumo, kurio taip paskubomis siekėme"*[51].

Supažindinęs su Pedagogu ir jojo auklėtiniais, Klemensas imasi apibūdinti pačią pedagogiją su jos metodais. *„Pedagogija yra dieviškoji religija, kuri yra Dievo garbinimo* (kulto) *mokslas ir mokymas pripažinti tiesą; tai tikras auklėjamasis mokymas, kurs į dangų veda... Šitoji pedagogija yra toji, kuri yra iš Dievo, kuri veda į tiesą, į Dievo kontempliaciją ir yra šventųjų veiksmų atviras ir aiškus aprašymas kaip jie atrodo, būdami amžinai patvarūs*[52]. Ši pedagogija yra švelni ir pilna meilės, kaip ir pats Pedagogas. *„Mūsų Pedagogas šventas, Dievas, Jėzus, kurs yra žmonių giminės šviesa, Žodis, tas pats malonusis ir švelnusis Dievas"*[53]. Ir tuo ji skiriasi nuo Senojo Įstatymo baime pagrįstos pedagogijos. *„Anksčiau... senajai žmonijai buvo Senasis Testamentas, ir Įstatymas žmoniją mokė, pasirėmęs baime... Naujai gi žmonijai duotas naujas Testamentas, ir Žodis tapo kūnu ir baimė virto meile"*[54]. Tačiau ir Naujajame Įstatyme Dievišk asis Pedagogas kartais pavartoja rykštę, bet čia ji yra ne kerštо, o malonės simbolis. *„Trumpai tariant...* — sako Klemensas, — *Viešpats su mumis taip elgiasi, kaip ir mes su savo sūnumis. «Turi sūnų? Auklėk juos ir lenk juos nuo pat jų kūdikystės* (Ekli. 7, 25). *Nes*

[50] T. p. 270.
[51] T. p. 279.
[52] T. p. 314.
[53] T. p. 315.
[54] T. p. 321.

kaip sveikieji nėra reikalingi gydytojo kol yra sveiki, o gydymo meno yra reikalingi, kurie serga, — lygiai ir mes, kurie, gyvendami sergame begėdiškomis aistromis ir peiktinaisiais nesusivaldymais bei gašlumais ir degame kitomis ydomis, — esame reikalingi gelbėtojo. Jis gi nevien lengvo pobūdžio vaistų panaudoja, bet ir aštrių. Taigi, tikrai šliaužiojantieji nuodėmių graužimai duoda gerą dirvą karčios baimės šaknimis. Ta baimė yra išganinga, nors ir karti"[55]. Todėl autoriui visai nesuprantami marcionitai, kurie skelbė visai esant negalima suderinti gerumas su teisingumu. Klemensas ilgesniam straipsny aštriai tai kritikuoja[56]. Taigi, tas pats Logas, kuris varė Pedagogo darbą per Įstatymą ir Pranašus, dabar, žadėdamas bausti, sulaiko mus nuo nuodėmių ir savo raginimais teikia išganymą[57].

Antroje ir trečioje knygose autorius patiekia dėsnių, sulig kuriais krikščionis, eidamas Pedagogo nurodymais, privalo tvarkyti savąjį gyvenimą. Šie dėsniai apima įvairių įvairiausius dalykus ir žmogaus gyvenimo apystovas: valgį, gėrimą, butą, jo įrengimą ir sutvarkymą, šventes, pasilinksminimus, miegą, poilsį, lyčių bendravimą, dabinimąsi t. ir t. Tai, žinoma, nėra sistematiškai išdėstyta krikščioniškoji moralė, o tiktai rinkinys atskirų krikščionies gyvenimo taisyklių, kurios viena su kita kartais net nėra surištos stipriais ryšiais. Juoba, kad autorius jas išdėstydamas, daro labai staigių šuolių iš vienos į kitą. Tai aiškiausia rodo, kad ir paviršutinė abiejų knygų turinio apžvalga. Antrosios knygos pradžioje autorius trumpai, keletu sakinių paaiškinęs dalyko traktavimą, nelauktai pradeda kalbą apie tai, kaip krikščionis privalo laikytis valgio ir gėrimo atžvilgiu. Toliau autorius gana plačiai kalba apie tai, kad krikščionis neprivalo rūpintis įsigyti brangių baldų, duoda patarimų, kaip krikščionis privalo elgtis puotose, kaip privalo žiūrėti į juoką ir juokavimą, į nepadorias šnekas; kaip privalo elgtis tie, kuriems tenka gyventi bendrą gyvenimą; ar gali vartoti kvėpalų ir puoštis vainikais; kaip krikščionis privalo miegoti, kas reikia manyti apie vaikų gimdymą ir kaip krikščionis šiuo atveju privalo elgtis, kokia avalinė dėvėti; kad nepritinką krikščioniui grožėtis brangiais akmenimis ir auskarais...

T r e č i ą j ą antrosios trilogijos dalies k n y g ą Klemensas pradeda, spręsdamas bendresnį klausimą, būtent, kas yra tikrai gražu. Autoriaus nuomone, ne tai yra gražu, kas turi gražią išorinę išvaizdą: jo pasakymu, *„pati Šventoji Dvasia pranašo Izajo lūpomis sakanti, netgi*

[55] T. p. 350.
[56] Sul. Migne, P. G. 8, 326 ir k. k.
[57] T. p. žemiau.

Viešpatį savo išvaizda negražų buvus; «Nėra jam išvaizdos ir gražumo; bet jo išvaizda yra menkavertė ir stokojanti, palyginus su kitais žmonėmis»" (Iz. 53, 2). Tik tas žmogus esąs tikrai gražus, *„kuriame gyvena Logas, nes jis nei keičiasi, nei apsimeta, o turi Logo išvaizdą ir darosi panašus Dievui..., puošiasi gi ne tam, kad kitiems gražus atrodytų*[58]. Todėl Klemensas, lyg tartum darydamas iš to išvadą, plačiai kalba apie tai, jog visai nepritinką dabintis. Ypač tai taiko moterims. Tuo būdu jis vėl savaime pereina prie atskirų krikščioniškojo gyvenimo klausimų. Tačiau nevien tik moterys nusižengiančios padorumui, perdaug besirūpindamos savo išorine išvaizda: neretai nuo jų neatsilieką ir vyrai, kas jiems ypač nepritinką. Šį reikalą autorius, galimas daiktas, kad ir perdrastiškai nušviečia, bet visdėlto savotiškai įtikinamai. *„Dievas,* — sako jis, — *norėjo, kad moteris būtų švelni — beplaukė ir lengva vien savo galvos plaukais, kaip žirgas, karčiais, gamtai veikiant, besidžiaugianti ir besididžiuojanti; vyrus gi, kaip levus, papuošė barzdomis ir vyriškus juos padarė plaukuota krūtine, kas reiškia jėgą ir vadovavimo galią*"[59].

Toliau Klemensas teikia krikščionims patarimų, su kuo reikią palaikyti glaudesnių santykių, kaip elgtis pirtyse; iš to pereina į sprendimą, jog tik vienas krikščionis tėra tikrai turtingas, *„nes ne tas, kuris turi ir saugo, bet tas, kuris kitiems dalina yra turtingas, ir kitiems dalinimas ir bendravimas, o ne savasties valdymas padaro žmogų laimingą*"[60]. Todėl visai esą suprantama, kad krikščionies gyvenimo kelionėje maistas privaląs pasižymėti kuklumu. Ne visai aiškiame su tuo sąryšy Klemensas kalba apie pavyzdžio reikšmę pedagogijoje. Bet vėl tuojau pereina prie atskirų gyvenimo klausimų ir bando išspręsti klausimą, kodėl reikią eiti į pirtį... Taręs žodį tuo reikalu, Klemensas dar pažymi, jog tiems, kurie išmintingai gyvena, esą sveika pasirinkti tinkamas darbas ir jame lavintis. Pagaliau, baigdamas trečiąją Pedagogo knygą, Klemensas, lyg darydamas bendrą santrauką viso, kas buvo aukščiau sakyta, daro gana platų tinkamiausio krikščionies gyvenimo apibūdinimą.

Skaitant abi šias knygas susidaro įspūdis, jog autorius visą jose tilpusią medžiagą nagrinėja lengvu pašnekesio būdu, vietomis (ypač kada jam tenka polemizuoti) imdamasis netgi jumoristinių priemonių, kuriose kartais galima pastebėti net ir nemaža sąmojaus. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie juoką, tiesa, gana vulgariai, bet vis dėlto sąmojin-

[58] Migne, P. G. 8, 555 ir k. k.
[59] T. p. 579 ir k. k.
[60] T. p. 606 ir k.

gai sugretina jį su arklio žvengimu... „*Nors žmogus ir yra gyvulys, apdovanotas juoko dovana, tačiau tai dar nereiškia, kad jis amžinai turi juoktis, lygiai kaip ir arklys, kuriam sáva yra žvengti, nevisada žvengia*"[61]. Be to, Klemensas daugiau linkęs daryti įspėjimų ir draudimų, tuo tarpu kai, palyginti, labai retai pateikia pozityvius dėsnius. Tačiau nežiūrint to viso, abiejose knygose autorius labai aiškiai pabrėžia, jog krikščionies rimtumas ir paskirtis reikalauja, kad visas jo gyvenimas pasižymėtų tiktai rimtumu. Iš visako matyti, jog šiam idealiam krikščionies gyvenimui piešti aiškų pagrindą turėjo sudaryti palaidas pagoniškosios Ptolomėjų sostinės gyvenimas, kurį autorius turėjo labai gerai pažinti. Tai ryškiausiai liudija, pavyzdžiui, nors ir patarimai, kaip elgtis puotose, kaip tvarkyti bendras gyvenimas, arba toks smulkmeningas kvepalų, autuvo, brangių akmenų ir aukso papuošalų vartojimo svarstymas.

Klemenso Aleksandrijiečio veikalų senuosiuose rankraščiuose trečiosios Pedagogo knygos gale yra pridėti du himnai* — vienas *Išganytojui Kristui*, o kitas — *Pedagogui* (leidėjų ar perrašinėtojų pavadintas Εἰς τὸν Παιδαγωγόν).

Himnas Išganytojui Kristui

Silpnučių kūdikių vadove
Ir sparne skrist nemokančių,
Našlaičių mylimas globėjau,
Kilnus ganytojau avių!

Surink vaikus į vieną būrį,
Kad jie giedotų iš širdies
Tau, kaipo vadui, šaunią giesmę
Per ilgus amžius ateities.

Šventųjų Viešpatie ir Žodi,
Kurs valdai viską ramume,
Kilnaus išmintingumo vade,
Saldusis poilsi darbe!

Skęstąs bekraštėj amžinybėj
Globėjau žūvančių žmonių,
Ganytojau, tikrasis sarge
Nuo žemės pinklių įvairių!

[61] **Migne**, P. G. 8, 446.

* Juos išvertė V. D. U-to stud. teologas A. Valantinas.

Švenčiausiosios kaimenės sparne,
Žmonių paklydusių žvejy,
Kuriems audringų marių bangos
Baisia grasina mirtimi!

Juos lyg skaisčias žuvis atėmęs
Iš jūros dūkstančių bangų,
Būk vadas jų į rojaus laimę,
Kilnus Ganytojau avių.

Būk vadas nekaltų vaikelių,
Skaisčių kaip žėrinti aušra
Tiesusis vieškelis ir kelias,
Vedąs į dangų visada.

Gyvybe spinduliuojąs Žodi,
Ir amžinybe be ribos,
Negęstąs žibury, per amžius,
Šviesybės pilnas nuostabios!

Neišsenkąs šaltini meilės,
Iždas dorybių įvairių,
Gražus gyvenimo paveiksle
Žmonėms ištroškusiems dausų!

Kvepiąs dangaus saldybėm piene,
Trykštąs vyliojančia srove,
Iš dieviškų malonių nimfos,
Kad būtum maistu mums varge!

Klausyk, kaip mes našlaičiai giedam
Su meilės pilna širdimi,
Maitinami protingais žodžiais
Ir tiesos dvasios kupini.

Klausyk, kaip skamba šaunios giesmės
Ir himnai grožio nuostabaus
Tau už gyvybės pilną mokslą
Ir pažadėjimą dangaus.

Klausyk, kaip mes, tauta tavoji,
Suklaupę meldžiame Tave,
Tave, kaipo ramybės Dievą,
Kad mus priglaustum danguje[62].

---

[62] **Migne**, P. G. 8, 682 ir k.

Himnas Pedagogui

Tau, Mokytojau, šį vainiką aukoju,
Nupintą iš degančių meilės žiedų,
Kuriuos surinkau iš ganyklų ir gojų,
Kur leidai man būti vadovu žmonių.

Aukoju, tarytum, darbščioji bitutė,
Pririnkusi pievoj medaus ir gėlių.
Nors aš, Tavo tarnas, esu toks menkutis,
Bet girsiu Tave dėl galingų darbų.

Todėl, o Karaliau, visatos Kūrėjau,
Dalintojau mums dovanų iš dangaus,
Kurs žemės šventovę ir žėrintį rojų
Ištaręs tik žodį sutvėrei tuojaus,

Kurs uždegei saulę, apšviečiančią dieną,
Ir amžiams žvaigždynų sukūrei kelius,
Kurs žemę ir jūrą atskyrei kiekvieną
Ir mums davei keturis metų laikus,

Kurs žiemą, pavasarį, vasarą karštą
Ir rudenį, pilną turtų, padarei,
Kurs savo galia iš beformio chaoso
Gražiausius pasaulio namus pastatei,

Duok man, kad praleisčiau gyvenimą puikiai
Ir Tavo malone naudočiaus dažnai,
Išpildyčiau Tavo įsakymus veikiai
Ir garbinčiau išmintį Tavo karštai.

Duok dar, kad mylėčiau aš tavąjį Žodį,
Kad sunkūs vargai nekankintų manęs,
Kad, žemės kelionę pabaigęs nuobodžią,
Ramiai pailsėčiau danguj prie Tavęs[63].

Paskutinysis himnas senovės bažnytinės literatūros kritikų ir istorikų, tarp kitų ir *Bardenhewer'io*[64], nuomone, yra rašytas ne Klemenso,

[63] Migne, P. G. S. 683.

[64] Bardenhewer O., Geschichte der altkirchlichen Literatur. Freiburg im Breisg., II, 1914², 58.

bet vėlesnio *Pedagogo* knyga sužavėto skaitytojo. Kai kas (ir tas pats Bardenhewer'is) spėlioja, jo autorium buvus Kesarėjos vyskupą Aretą, kurio 914 metais duotuoju įsakymu liko pagamintas vadinamasis Areto kodeksas, kurs dabar yra tautinėje Paryžiaus bibliotekoje, ir kuris yra mums išlaikęs tiek daugelį antrojo ir trečiojo šimtmečio apologijų tiek lygiai ir Klemenso *Protreptiką* bei *Pedagogą*, nes kiti rankraščiai yra tiesioginiai ar netiesioginiai šio kodekso nuorašai. Kad Aretas buvo labai gyvai Pedagogo knygomis susidomėjęs ir kad jis uoliai jas studijavo, aiškiai liudija jo ranka kodekso kraštuose padarytosios scholijos ir pastabos. Iš antros pusės, vėl yra žinoma, Aretą turėjus palinkimo eilėraščius rašyti: vadinamojoje *Anthologia Palatina* (15, 32—34) randame tris ilgesnes jo epigramas. Taigi, yra rimto pagrindo spėti, himno Pedagogui autorium bent ne Klemensą buvus. Tuo gi tarpu Klemenso raštų senovės rankraščiai aiškiai liudija, himno Išganytojui Kristui autorium patį Klemensą buvus. Tai aiškiai patvirtina ir paskutinieji Pedagogo knygų žodžiai, kurie šitaip skamba: *„Pedagogas mus atvedė į Bažnyčią ir patsai sau, tai yra Logui, kurs visko moko ir viską stebi, prijungė. Jis bus mums visai palankus, jei mes šioje vietoje sustoję, gražiajai pedagogijai atatinkamą padėkos dovaną paaukosime ir Dievą dėlei to pagarbinsime"*[65]. Be to, taip *Pedagoge*, taip *Protreptike* užtinkame nemaža šiam himnui paralelinių tekstų. Himnas Išganytojui Kristui pasižymi nepaprastai pakilusia nuotaika ir tikrai rytietišku įkarščiu. Jo vaizdai drąsūs, ryškūs ir jų tiek daug, kad net atrodo lyg būtų sugrūsti. Savo versifikacija himnas primena orfeiškąsias giesmes: jame vyrauja anapestai, kurie tačiau gana dažnai pakeičiami spondėjais ir daktiliais[66].

3. STROMATAI

Jau minėtasis Areto kodeksas išlaikė vien Protreptiką ir Pedagogą. Trečioji Klemenso trilogijos dalis *Stromatai* išliko sveiki viename Florencijos kodekse iš vienuoliktojo šimtmečio. Paties veikalo liudijimu pilna veikalo antraštė turinti skambėti: *Mokslingųjų aiškinimų apie tikrąją filosofiją kilimai*[67]. Tačiau įprasta šis veikalas vadinti vienu žodžiu Στρωματεῖς — *Kilimai*. Mes jį lietuviškai vadinsime *Stromatais*. Šiuo vardu Klemensas pavadina savo veikalą nebepirmas.

---

[65] **Migne**, P. G. 8, 682.

[66] Sulyg. **Bardenhewer O.**, O. C. II, 57 ir k. k.

[67] Šiuo ilguoju pavadiiimu Klemenso veikalą žymi taip pat **Euzebijus** (H. E. 6, 13, 1) ir **Fotius** (Bibl. cod. 111).

Šis vardas ir seniau būdavo vartojamas antrašte tiems veikalams, kurių turinys būdavo labai įvairus, margas arba, tikriau skant, kuriuose būdavo nagrinėjami įvairūs klausimai. Romos rašytojas *Aulus Gellius*, kuris buvo Klemenso amžininkas, savo veikale „*Noctes Atticae*" (Praef: ed. c. Hosius, Lipsiae, 1903, 2) pastebi, jog autoriai, kurie „*įvairų, mišrų ir lyg sujauktą mokslą rankiodavę*" savo veikalus pavadindavę Stromatais. Tuo būdu šis pavadinimas pilnai atitinka kai kurių rašytojų panašios rūšies veikalams pavadinti vartojamam žodžiui *miscellanea*. Vadinasi, Klemensas nėra šio veikalo vardo išradėjas, jis tik pirmas pritaikė jį krikščionių literatūrai. Taip pat dėl šio jis kaikurių vėlesniųjų literatūros istorikų yra vadinamas στρωματεύς — t. y. *kilimų rašytojas*. Pavyzdžiu gali būti Zahn[68]. Ar Klemensas šį pavadinimą yra skolinęsis iš Plutarcho, kuris vieną savo populeriškųjų margo turinio veikalų šiuo vardu yra pavadinęs tuo tarpu sunku ką tikresnio pasakyti, nors kai kieno, pavyzdžiui, Overbeck'o, dėta ne maža pastangų šiam dalykui nustatyti[69]. Mums tuo tarpu gana to, kad, regis, pats autorius (tiesa, netiesiogiuiu keliu), duoda suprasti, jog tokia antraštė taip pat ir kitų rašytojų panašios rūšies veikalams vartojama: „*Stromatų knygos nedaboja nei tvarkos, nei tarsenos, nes ir patys graikai sąmoningai stengiasi vengti tarsenos puošmenų ir dogmų patiekia nejučiomis, o ne kaip reikalauja dalyko prigimtis*[70]. Vadindamas gi savo veikalą „*mokslingųjų tikrosios filosofijos aiškinimų kilimais*", autorius, matyt, norėjo pažymėti, rimtą veikalo turinį esant labai įvairų ir neturintį griežto atskirų dalių sąryšio[71]. Šiuos savo veikalo uždavinius Klemensas yra aiškiai pažymėjęs Pedagoge ir pačioje *Stromatų* knygoje. Pedagogo įvade jis tarp kitko sako: „*Pedagogas sielas sutvirtina švelniais įsakymais, lyg lengvais vaistais, vesdamas į tobulą tiesos pažinimą tuos, kurie serga... Taigi, kaip reikalingi gydytojo tie, kurių serga kūnas, — taip lygiai ir tie, kurių serga siela, reikalingi auklėtojo, kurs gydo mūsų jausmus; taip pat reikia ir mokytojo, kurs vestų sielą prie tinkamo tiesos pažinimo*[72]". O *Stromatuose* autorius pažymi, jog Pedagogas turėjęs tikslą įrašyti į vyrų (suprask, subrendusių) skaičių sielas tų,

---

[68] **Zahn T.**, Forschunge zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und d. altkirchlichen Litteratur. Erlangen, 1884, III, 58.

[69] Palyg. Über die Anfänge der patristischen Literatur: Historisches Zeitschrift 48, N. F. 12, 1882, 460.

[70] **Migne**, P. G. 8, 558.

[71] Bardenhewer. L. c. 28 ir k.

[72] **Migne**, P. G. 8, 251.

kurie nori tapti tinkamais mokslingam pažinimui įgyti. *„Anksčiau mūsų minėtasis ir trimis knygomis suskirstytasis Pedagogas parodo auklėjimą ir mokymą nuo pat vaikystės, tai yra, parodo gyvenimo kelią, kuris auga iš pamokymų per tikėjimą ir į vyrų eilę įrašomo žmogaus dorybėmis apdovanotąją sielą paruošia priimti gnostikų mokslą"*[73].

Skaitant šiuos Klemenso žodžius savaime įgauname įspūdžio, jog Stromatų knygose bus moksliškai išdėstytas krikščioniškasis Apreiškimo mokslas. Tačiau skaitydami labai greit nusiviliame: visame veikale, išskyrus nedideles jo dalis, viešpatauja propedeutinė nuotaika, ne retai apologetinis metodas, ir, be to, dar panašiai kaip *Protreptike* ir *Pedagoge*, įsipainiojama į praktiškojo dorovingumo klausimus. Tuo gi tarpu anksčiau paskelbtosios programos vykdymas atidedamas vis toliau.

Pagaliau patsai „Kilimų" rašymo būdas negali nė kiek pasididžiuoti nė tvarkingumu. Tiesa, atrodo, kad autorius, sumanęs rašyti „Kilimus", lyg panoro iš visos surinktosios medžiagos išausti margą audinį, kaip kad jis pats, veikalą pradėdamas, sakosi: *„Šitose knygose, kurios vadinamos Stromatais, tiesa bus įmaišyta filosofijos nuosprendžiuose arba, tikriau sakant, ji bus pridengta ir paslėpta, nelyginant kaip kevalu pridengtas riešuto branduolys*[74]. Tačiau autoriaus sumanytasis audeklas vis dėlto išėjo jau perdaug margas. Autorius, galima sakyti, turi nenugalimo palinkimo nuolat nuo kalbamojo dalyko kryptį į šalį ir vėl nuolat grįžti prie temų, kurias anksčiau jau keletą kartų buvo gvildenęs, tiksliau tariant, lietęs. Pagaliau jis pats tai pastebi ir kėliose vietose lyg turi noro dėl to pasiteisinti. Antai ketvirtoje knygoje jis šiaip prisipažįsta: *„Kaip daug kartų jau esame sakę, tebūnie mūsų aiškinimai įvairūs, kaip pats pavadinimas sako, įvairiarūšė suausta medžiaga, nuo vieno prie kito nuolatos pereinanti ir kalbos eigoje viena tvirtinanti, kita gi išdėstanti"*[75]. O baigdamas paskutiniąją užsilikusiąją *„Kilimų"* knygą, Klemensas, lyg tartum, žvelgdamas atgal, šiaip savo veikalą charakterizuoja: *„Stromatų knygos nėra panašios anom abiem, kurios yra, tarytum, gerai vedami sodai, kuriuose medžiai ir kiti augmens tikrai tvarkingai, akims pasigrožėti, suderinti, — bet jos daugiau panašios kuriam nors tankiai apželdintam ir miglomis apdengtam kalnui, kuriame drauge susodinti kiparisai, platanai, laurai, vijokliai, obelys, alyvmedžiai, figos. Taigi,*

---

[73] Migne, P. G., 9, 207.
[74] T. p. 8, 707.
[75] T. p. 1218.

derlių nešantieji ir nevaisingieji medžių želmens sąmoningai greta viens kito yra susodinti. Dėlei tų duomenų, kurie yra gražūs ir pribrendę, kurie raškomi ir vagiliškai renkami, — Raštas (suprask, Šventasis) *nori, kad tai būtų suprasta paslėpta prasme. Kada gi iš jų* (suprask, augmenų) *žemdirbys paima skiepų ir kitur įskiepyja, — padaro gražų ir malonų sodą. Taigi, Stromatų knygos nežiūri nei tvarkos nei tarsenos, nes ir patys graikai sąmoningai nesirūpina tarsenos puošmenomis ir pateikia dogmas paslėptai, o ne kaip dalyko prigimtis reikalauja; jie tai daro lyg turėdami tikslą, kad jų raštų skaitytojai būtų darbingi ir akylūs reikiamam daiktui surasti. Nes gi yra daug ir įvairių valgių jau dėlei žuvų įvairumo*[76].

Nors autorius šį savo netvarkingumą gerai supranta ir atvirai prie jo prisipažįsta, vis dėlto negalima sakyti, kad jis iš anksto būtų norėjęs netvarkingai rašyti. Tai, matyt, paėjo iš to, kad jis savo darbo ėmėsi be iš anksto nužiūrėto ir išdirbto plano: jam bedirbant darbą, ateina į galvą naujos mintys, iškyla nauji klausimai, apie kuriuos jis nebuvo pagalvojęs darbą pradėdamas, tai apie juos ir rašo. Šitai patsai Klemensas gana aiškiai pasisako ketvirtoje *Stromatų* knygoje: pradedant veikalą jo norėta visas uždavinys atlikti teparašant tik vieną knygą, vieną *„Kilimą"*. Bet to, dėlei medžiagos gausumo, padaryti neįstengta. Ir todėl, pradėdamas ketvirtąją knygą, randa reikalingu lyg šitaip pasiaiškinti: *„Ką anksčiau parašytose knygose, kaip kad įžangos pradžioje buvome nusistatę, vienu nagrinėjimu padaryti, — dabar dėlei gausumo medžiagos, kuriai būtinai reikėjo pasitarnauti, nevalia buvo suglaustai kalbėti"*[77]. Bet ir ketvirtąja knyga Klemensas savo darbo dar nemano baigti: jis ten pat dar pamini klausimų, kuriuos yra sumanęs nagrinėti tolimesniuosiuose *„Kilimuose"*, ir tuo būdu lyg nustato tolimesnę veikalo programą. Ir ši autoriaus programa, sulyginus su tolimesniosiose veikalo knygose gvildenamaisiais klausimais, dar kartą parodo, kaip Klemensas nesilaiko iš anksto pasižymėtosios tvarkos ir kiek yra linkęs net ir į labai stambias digresijas[78]. Šitie Klemenso *„Kilimų"* savotiškumai sudaro nepaprastai didelių kliūčių, darant veikalo turinio analizą bei apžvalgą.

Florencijos kodeksas yra išlaikęs septynias knygas — septynius *„Kilimus"*.

P i r m o j o j e k n y g o j e Klemensas, įrodęs esant naudinga, kad ir krikščionys rašytų knygų, skelbia savųjų knygų turinį, sužymėda-

[76] **Migne**, P. G. 9, 555 ir k. k.

[77] T. p. 8, 1215.

[78] Sulygink, **Bardenhewer** O., Op, cit. II, 59 ir k. k.

mas tas tikybos tiesas, kurios jose bus dėstomos greta filosofijos aksiomų, tikriau sakant, nurodydamas, kaip pirmosios į paskutiniąsias bus įvystytos. Tai autoriui duoda geros progos papolemizuoti su tais, kurie puola filosofiją ir parodo paskutiniosios gerus vaisius, o taip pat nurodyti būdų, kaip ja reikia naudotis. Ta proga peikia klaidingąją filosofiją arba sofistiką ir įrodinėja šventąjį Povilą Apaštalą tik šios paskutiniosios atžvilgiu buvus neigiamai nusistačiusį. Toliau kalba apie tai, jog kiekviena įvairių filosofijos sistemų turėjusi tam tikrą Logo arba tiesos dalelę. Apibūdinęs iš eilės atskirus graikų filosofus ir filosofijos mokyklas, taip pat nurodęs laiką, kuriuo jos veikė, įrodinėja, jog visa, kas buvo graikų filosofijoje ir įvairiose meno šakose gera ar teisinga, daugiausia esą skolinta iš svetimšalių (barbarų); ryšy su tuo, darydamas keistų chronologinių išvadžiojimų, įrodinėja žydų įstaigas, papročius ir įstatus esant daug senesnius už graikų filosofiją. Trumpai atpasakojęs Mozės ir jo veiklos istoriją, prieina išvadą, Mozę buvus geriausią rimto įstatymų leidėjo, politiko ir filosofo pavyzdį; ta proga jo išleistuosius įstatymus gina nuo priešininkų užsipuolimų, susyk pamokydamas, kaip jie reikią suprasti. Baigdamas šią pirmąją knygą, Klemensas randa reikalingu pabrėžti, jog graikai, palyginus juos su žydais, teisingai esą vadinami vaikais.

Antrojoje knygoje Klemensas kalba apie tikėjimą ir jojo išdavas, būtent, tikėjimą, viltį ir baimę. Padaręs knygos pradžioje trumpą pasiimtųjų šioje knygoje gvildenti klausimų santrauką, įrodinėja, tikėjimą esant būtinai reikalingą ir esant Dievo dovaną, tačiau priklausomą nuo mūsų pačių valios; įrodinėja, tikėjimą esant naudingą ir visokio žinojimo pagrindą. Kreipdamas ginklą prieš didžiuosius gnostikų vadus *Bazilidą* ir *Valentiną*, įrodinėja Dievo baimės naudingumą ir kviečia skaitytoją ugdyti savy meilę, savitvardą ir svetingumą, aiškiai pabrėždamas šias ir kitas dorybes esant viena su kita glaudžiai susijusias; o krikščionies filosofo arba *tikrojo gnostiko* esanti pareiga eiti paskui Dievą. Pereidamas prie atgailos, sako, jos esmė esanti, kad daugiau nebedarytume to, dėlei ko gailimės; o pati atgaila pagal jį yra dvejopa: pirmoji esanti tų, kurie priima krikščionybę, antroji gi tų, kurie į nuodėmes įpuolę jau likę krikščionimis ir dabar dėlei tų nusižengimų gailisi. Tie gi, kurie dažnai grįžtą į nuodėmes ir maldauja jų atleidimo, o vis dėlto nepasitaisą, esą panašūs tiems, kurie niekados nėra turėję tikėjimo dovanos. Kalba apie atgailą verčia autorių kai ką pasakyti ir apie nuodėmę. Į nuodėmę žmonės laisvai įpuolą, bet iš jos išsilaisvinti esą galima tik per tikėjimą ir išmaldos dalinimą.

Tačiau, greit su tuo reikalu baigęs, autorius pradeda kalbą apie dorybes ir įrodinėja, jog visos dorybės, kurios yra surašytos Mozės knygose, sudariusios graikams viso doros mokslo pagrindą. Ta proga išaiškina daugelį įsakymų, surašytų Mozės knygose, kurios buvusios geros ir mokiusios tikrojo teisingumo. Pagaliau, išvardijęs tikrojo gnostiko savybes ir išdėstęs įvairias filosofų apie Aukščiausiąjį Gėrį nuomones, kalba apie moterystę, ją išgirdamas, iškeldamas aikštėn jos gerąsias puses ir primygtinai pabrėždamas, jog nieku gyvu negali būti leista su vestąja moterim skirtis ir vesti kitą.

Trečioje knygoje Klemensas puola vadinamuosius *nikolaitus, karpokratininkus* ir *Valentino sekėjus* dėlei jų nesantūriško gyvenimo: įrodo, juos nevykusiai supratus Platono mokslą ir gina moterystę nuo puolimų, kurių jai darė marcionitai, apostato *Tatiano* ir kitų panašių nusistatymų klaidatikių sekėjai, kurie ją smerkė. Tačiau mergystė, Klemenso nuomone, reikėtų statyti aukščiau už moterystę, žinoma, jei ji laikoma dėlei Dievo ir ją laikant būtų Dievo įsakymų laikomasi. Moterystė, — Klemenso nuomone, — nesuardoma. Tačiau Klemensas nedrįsta griežtai pasmerkti ir antrosios našlaujančiųjų moterystės, nors pirmąjai žmonai ar pirmajam vyrui mirus, antru kartu vedančiuosius peikia. Tarp kitko, papasakojęs Mikalojaus, vieno iš septynių diakonų (kaip spėjama nikolaitų sektos įkūrėjo), istoriją, Klemensas teigia, jog jo sekėjai nevykusiai panaudoję jo žodžius, ir sako, Mikalojų tik vieną žmoną ir vieną labai doro elgesio sūnų teturėjus. Lygiai ir Apaštalai Petras, Povilas ir Pilypas turėję žmonas ir vaikų, o Pilypas dargi savo dukteris už vyrų išleidęs...

Ketvirtosios knygos pradžioje Klemensas gina kankinio mirtį nuo gnostikų, kurie jai buvo priešingi, ir ragina krikščionis tokios mirties nesibaidyti; ypač puola Valentino sekėjus, kurie skelbė, esą persekiojimo metu galima visai be baimės nusidėti Kristaus atsižadant. Taipogi nepamiršta išrodyti klaidingumą Bazilido pažiūrų į kankinio mirtį. Bet čia autorius vėl grįžta prie moterystės ir kalba apie jos šventumą ir apie krikščionės žmonos prievoles. Tačiau palikęs ir tai, vėl pradeda kalbą apie Dievo ir artimo meilę, pabrėždamas, jog tuo esąs pagrįstas krikščioniškasis tobūlumas. Mylėti reikią ir nusidėjėliai, žinoma, biaurintis jų nusižengimais. Tas, kuris savinąsis tikrojo gnostiko vardą, gera daraąs iš meilės, o ne iš baimės. Iš to pereidamas prie Dievo bausmių, Klemensas sako, Dievas baudžiąs žmones dėlei trijų priežasčių: pirma, kad baudžiamasis pasitaisytų, antra, kad tie, kurie bus išganyti, nusidėjėlio bausme prie išganymo būtų paraginti, trečia, kad Dievas, palikdamas nebaustas nuodėmes, dėlei

to nepasidarytų žmonių niekinamas. Baigdamas knygą, autorius duoda patarimų, kaip privalo pasaulio dalykais naudotis tas, kuris nori būti kartu ir tobulas.

Penktoje knygoje Klemensas įrodinėja mokymą alegorijų ir simbolių pagalba esant seniausį ir nevien žydų, bet taip pat ir kitų tautų, ypač gi kitataučių filosofų, gausiai buvus vartojamą. Tos pačios nuomonės buvę ir Apaštalai, kurie alegorijomis ir simboliais pridengdavę tikybos paslaptis. Tai išdėstęs vėl bando įrodyti, jog graikai veik visas, kurias tiktai sužinoję tikėjimo tiesas, susekę ne patys, bet iš svetimšalių (barbarų), ypač gi iš žydų. Ši penktoji knyga tiek pilna pagonių poetų ir filosofų raštų citatų, jog gauni įspūdžio, veik iš jų vienų ją esant sudarytą.

Šeštosios knygos pradžioje Klemensas toliau tęsia išvadžiojimus, būk pagonys didžiąją dalį išminties esą pasiskolinę iš žydų knygų. Toliau plačiai kalba apie filosofijos gerąsias puses, netgi nerasdamas joms pagirti žodžių. Pagaliau gana plačiai apibūdina *tikrąją gnostiką*, t. y., krikščionį, bet užtat *krikščionį tikrai gerą ir išmintingą*. Tikrojo gnostikos savybės esančios šitokios: jis valdo savo geidulius, visame kame laikosi saikingumo, savo kūnui suteikdamas tik tai, kas būtinai reikalinga; jis myli Dievą daugiau už viską, o Jojo kūrinius dėlei Jo paties; niekas negali tos jo meilės sudrumsti; jei kas jam pikto atsitinka, tai kantriai pakelia; rūpinas dieviškaisiais dalykais, tačiau neniekina ir žmogiškųjų; jo kalbos paruoštos prisilaikant atitinkamų taisyklių, pilnos malonumo ir švelnumo; jis niekada nepyksta; jis visada meldžiasi pilnas meilės, kuri jį su Dievu riša; maldose jis ypatingu būdu prašo dovanoti nusikaltimus, prašo malonės, apsaugančios, kad į tuos nusikaltimus daugiau neįpultų ir kad galėtų gerų darbų daryti. Tuo būdu atvaizdavęs tikrąjį gnostiką, nurodo versmes, iš kurių jis sau išminties semiasi. Tosios versmės yra Šventasis Raštas, Įstatymas, Pranašai ir ypač dešimt Dievo Įsakymų (autorius duoda net jų trumpą aiškinimą), ir, žinoma, Kristaus mokslas, apie kurį yra pranašai pranašavę, kurs dabar visame pasauly skelbiamas ir mielai priimamas, nežiūrint to, kad valstybių valdovai visomis jėgomis stengiasi jam pasipriešinti.

Pagaliau Septintojoje knygoje Klemensas toliau tęsia tikrojo gnostiko savybių apibūdinimą. Tikrojo gnostiko vyriausias rūpesnis turįs būti — Dievą garbinti, Jį mylėti, Jam pasiduoti ir sekti Jojo Logu, kuris mūsų išganymo dėlei prisiėmė žmogiškąją įgimtį. Ir tuo visos tikrojo gnostiko dienos turinčios būti užimtos. Jo Dievui aukojamosios aukos, Jam teikiamoji pagarba ir maldos yra nuolatinės

ir atliekamos visose vietose. Tikrasis gnostikas yra romus, švelnus, labdaringas, malonus, kantrus, jaukus, atviras, nuoširdus, niekinąs šio pasaulio gėrybes ir pasiruošęs dėl Kristaus pakelti visas sunkenybes ir vargus; jis nieko nedaro pasigyrimui ir pasididžiavimui, nedaro nei iš baimės nei laukdamas atlyginimo, bet vien iš dorybės ir dieviškojo teisingumo meilės. Trumpai tariant, jis visas yra šventas, visas sudievintas. Graikai ir žydai saką, jog daugumas klaidatikybių esąs tvirtas pagrindas nelikti krikščioniu. Į tai atsakydamas, Klemensas nurodo, jog jų esą ne vien tarpe krikščionių, bet ir tarp pagonių ir tarp žydų, tiktai tuo skirtumu, kad krikščionių sektas jau pats Kristus esąs išpranašavęs. Pats klaidatikybių daugumas nesąs tvirtas pagrindas, kad nesirūpintume tiesa: atbulai, tai mus kaip tik verčia didesniu atsidėjimu ieškoti tiesos. Ta proga nurodo neklaidingų taisyklių, kurių prisilaikant esą galima tiesa nuo klaidos atskirti. Pirmasis šitokių taisyklių rinkinys — Šventasis Raštas. Juo naudojęsi lygiai klaidatikiai lygiai katalikai, tik tuo skirtumu, kad pirmieji ne visas Šventojo Rašto knygas pripažįstą, o tosios, kurias pripažįstą, esančios jų pačių sudarkytos. Pagaliau ir jų panaudojamieji Šventojo Rašto tekstai esą neaiškūs. Be to, jie dar juos ir aiškiną, kaip jų vaizduotė diktuojanti.

Antrasis taisyklių šaltinis — tradicija. Tradicijos paminėjimas autoriui duoda progos pasmerkti visus klaidatikius, kurie, atmesdami Kristaus ir Apaštalų tradiciją, taip pat nepripažindami Bažnyčios skelbiamojo tikėjimo, patys pasiskelbia atskirų sektų kūrėjais ir, darkydami tiesą, naujas dogmas fabrikuoja. Katalikų Bažnyčia tėra viena, senesnė už visas klaidatikių sektas. Ją įkūrė Kristus, kurs yra miręs imperatoriaus Tiberijaus laikais, ir kurią suorganizavo Apaštalai dar prieš Nerono laikus, tuo gi tarpu kai nė viena klaidatikybė nesanti atsiradusi prieš imperatoriaus Adriano viešpatavimą. Visos šios klaidatikybės turinčios vardą arba savo įkūrėjų arba vietos bei šalies, kurioje yra įsikūrusios, arba mokslo, arba net daiktų, kuriuos garbina. O tai visa kaip tik liudiją apie jų klaidingumą ir naujovišumą.

Baigdamas septintąją knygą, daro trumpą viso Stromatų veikalo apžvalgą ir charakteristiką, paaiškindamas, kodėl jis taip, o ne kitaip sutvarkytas.

Tačiau septintąja knyga Klemensas savojo veikalo dar nebaigia. Tai jis aiškiai pažymi paskutiniaisiais septintosios knygos žodžiais. kuriais mums pažada daugiau „Kilimų"... Jis tarp kitko šitaip

pasisako: *„Baigę šią septintąją Stromatų knygą ape tai, kas toliau eina, pradėsime kalbą kita įžanga"*[79].

Tiesa, šie žodžiai galima įvairiai aiškinti. Tačiau spėjimo, būk Klemensas norįs pažymėti, septintąją knyga veikalą esant baigtą ir žadąs skaitytojams naujai sumanytąjį veikalą, nieku gyvu šiais žodžiasi negalima pagrįsti. Čia autorius aiškiai kalba ne apie naują veikalą, bet apie tolimesnes Stromatų veikalo knygas, apie tolimesniuosius *„Kilimus"*. Tik, regis, tie naujieji *„Kilimai"* turėjo siekti bent kiek kitokių tikslų ir turėjo sudaryti, taip sakant, naują „Kilimų" seriją. Ir ištikrųjų, yra davinių, kad Klemensas tokią naują seriją bent bandė pradėti. Euzebijui (H. E. 6, 13, 1) ir Fotijui (Bibl. cod. 111) buvo žinoma aštuntoji *Stromatų* knyga. Minėtasis Florencijos kodeksas taip pat turi prijungtą rankraštį, tiesa, be pradžios ir galo, kurs pavadintas aštuntąja veikalo knyga. Tačiau ši vadinamoji aštuntoji knyga, nieko bendra neturi su pirmosiomis, bet yra gryno logiškai — dialektiško turinio, ir kalba apie definicijas, įrodymus, dalinimus, abejojimų priežastis ir apie gimines bei rūšis. Taigi, tikybos dalykų visiškai neliečia. Be to, neatrodo, kad šis traktatas būtų kurio nors veikalo įvadas ar užbaigimas, o yra visiškai savitas. Mums nežinomasis autorius jo nė „Kilimu" nevadina. Be to, Florencijos kodekse po šio traktato eina ištraukos iš raštų kažin kokio Teodoto, kurs, matyt, buvęs žinomojo gnostikų mokyklos vado Valentino ir kitų rytietiškosios valentinijanizmo srovės atstovas. Tie raštai pavadinti „Excerpta ex Theodoto" etc. Ten pat yra ir Pranašų raštų parinktųjų vietų, arba, tikriau sakant, Šventojo Rašto pasirinktųjų vietų nagrinėjimų, kurie paprastai vadinami „Eclogae prophetica e". Th. Zahnas (savo žinomame veikale „Porschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons etc. 3, 107) pirmasis ėmėsi nuodugniai tirti tariamosios aštuntosios Stromatų knygos reikalą. Jis priėjo išvadą, jog abudu minėtieji raštai ir tariamasis „Kilimas" vis dėlto turi vienas su kitu kai kurio vidaus ryšio. Tačiau, jo nuomone, autoriumi neturėtų būti laikomas Klemensas, bet kuris nors kitas vėlesnis asmuo. Prileidimas, šių raštų autorių nesant Klemensą, nesusilaukė senovės bažnytinės literatūros tyrėjų didelio pritarimo. Tuo gi tarpu tvirtinimas, jog šių trijų raštų tarpe yra vidaus ryšio, metė nemaža šviesos į jų kilmės išaiškinimo reikalą. Ruben savo veikale „Clementis Alaxandrini excerpta ex Theodoto, Lipsiae, 1892 pareiškė nuomonę, bent šį raštą

[79] Migne, P. G. 9, 558.

esant Klemenso rašytą[80]. Arnim veikale „De octavo Clementis Stromatorum libro. Rostochii, 1894“[81], toliau žengė už Rubeną ir įrodinėjo, visus tris raštus esąs parašęs Klemensas. Daugumos tyrinėtojų nuomone, šie trys raštai esą ne kas kita, kaip medžiagos rinkiniai kitiems veikalams parašyti. Vadinamieji „Excerpta ex Theodoto“ ir „Eclogae propheticae“ esančios vien ištraukos iš gnostikų raštų, o Florencijos kodekso vadinamoji aštuntoji „Kilimų“ knyga esanti ne kas kita, kaip ištraukos iš pagonių filosofų raštų: tai galėję būti padaryta iš kurių nors skeptikų, peripatetikų ir stoikų raštų. Visai galimas daiktas, tai turėjusi būti surinktoji aštuntajai Stromatų knygai medžiaga. Bet taipogi galimas daiktas, jog tai medžiaga ir kuriam nors kitam sumanytam veikalui. Dabar, galima sakyti, yra bendra nuomonė, šių trijų knygų autorių — medžiagos rinkėją esant Klemensą. Tačiau, ar Klemensas aštuntąją Stromatų knygą yra parašęs arba bent pradėjęs rašyti, tuo tarpu nieko aiškaus negalima pasakyti.

Kaip ten bebūtų buvę, vis dėlto gana aišku, jog Klemensas buvo sumanęs parašyti aštuntąją ir net tolimesnes Stromatų knygas. Tai aišku ne vien iš paskutiniojo aštuntosios knygos sakinio, bet taip pat ir iš ketvirtosios knygos įžangos, kur trumpai nurodoma, apie ką autorius yra nužiūrėjęs tolimesnėse Stromatų knygose rašyti. Pažymėjęs temas, kurias turėjo ketvirtojoje, penktojoje, šeštojoje ir septintojoje knygose gvildenti, autorius nežiūri į tolimesnes temas, kuriomis kalbės, baigęs anksčiau pažymėtąsias[82]. Ten autorius, be abejonės, kalba apie tolimesnes Stromatų knygas, kurios turės sekti septintąją. Skaitant atatinkamas Pedagogo vietas, galima buvo laukti, kad Klemensas pažadėtaisiais klausimais (pav., apie tikrai gnostiškąjį gamtos pažinimą, t. y., apie tikrąją filosofiją) pradės kalbėti pačioje Stromatų veikalo pradžioje, tačiau įvairūs paruošiamieji klausimai, matyt, autorių tiek ilgai sulaikė, kad jis buvo priverstas vyriausiąjį savo veikalo uždavinį atidėlioti vis tolimesniam laikui. Ir štai tik dabar, jau septynias „Kilimų“ knygas parašius, atrodė bus galima pradėti tai vykdyti[83]. Tuo būdu aiškiai matyti, jog Stromatų veikalas toli gražu nėra baigtas.

---

[80] Sulygink, **Bardenhewer O.**, L. c. 63.
[81] T. p.
[82] **Migne**, P. G. 8, 1214 ir k.
[83] **Bardenhewer O.**, Op. c. II, 61 ir k. k.

IV. Klemenso Aleksandrijiečio trilogijos atskirų dalių vidaus ryšys

Kaip jau buvo kalbos, Protreptikas, Pedagogas ir Stromatai sudaro didžiąją Klemenso Aleksandrijiečio trilogiją. Kiekvienos trilogijos atskiros dalys privalo turėti tarpusavio vidaus ryšio. Tuo būdu surištos ir Klemenso trilogijos dalys. Tiesa, užsilikusiuose rankraščiuose trūksta vienos bendros visoms trims dalims antraštės. Netgi neturime aiškių žinių, ar toji trilogija iš viso kada nors tokią antraštę yra turėjusi. Tačiau tų veikalų tekste gana dažnai pasitaiko vietų, kurios nusako visai trilogijai bendrą planą. Tiesa, Protreptike autorius nieko nesako nei apie antrąją nei apie trečiąją trilogijos dalį, ir labai galimas daiktas, kad autorius jį rašydamas dar nebuvo sumanęs kitų dviejų dalių rašyti. Tačiau, pradėdamas Pedagogą, pirmosios knygos pirmajame skyriuje išdėsto viso veikalo planą, nusakydamas tiek Protreptiko tiek Stromatų uždavinius. Be to, Sromatuose[84], aiškiai nustatomi šio veikalo santykiai su Pedagogu. Iš ten pasakytųjų Klemenso žodžių aiškiai matome, jog visus tris veikalus, visas tris trilogijos dalis turėjo jungti viena pagrindinė mintis — lyg trimis laipsniais vesti anų laikų pagonį į krikščionybę, pradžioje jį paraginant bei pažadinant, toliau auklėjant ir, pagaliau, mokant. Vadinasi, būsimasis krikščionis visų pirmiausia reikia išlaisvinti nuo jį varžančių pagonybės pančių, kuriais jis buvo supančiotas nuo pat savo gimimo dienos ir jau buvo su jais susigyvenęs; toliau reikia jo gyvenimas sutvarkyti pagal krikščionybės dėsnius ir tuo būdu jį auklėti, nes tik šiuo keliu jis galėsiąs tinkamai priimti krikščionybės jam tiekiamąjį lobį; pagaliau tas lobis jam reikia suteikti.

Iš to aiškus trejopas Logo uždavinys: paraginti, išauklėti ir pamokyti. Dažnai spėjama, jog šioje trilogijoje, girdi, esą galima įžiūrėti visa Klemenso mokymo eiga Aleksandrijos katekėtų mokykloje. Tiesa, šioje mokykloje dėstytosios pamokos tarp kitko turėjo atitikti taipogi anų laikų reikalavimus, tačiau kadangi apie Klemenso mokymo metodą nič nieko nežinome, tai negalime, nė išvadų apie veikalo charakterį daryti.

Anksčiau nurodytoji pagrindinė trilogijos mintis visų tyrinėtojų bendrai laikoma Klemenso sumanytąja. Tik pačiame praeitojo šimtmečio gale E. de Faye, savo veikale „Clément d'Alexandrie. Etud sur les rapports du christianisme et de la philosophie grecque au 2e

[84] Migne, P. G. 9, 207 ir k. k.

siècl, Paris, 1898[2]" tuo klausimu yra padaręs kitokių išvadžiojimų. Jo nuomone, tiesa, visi trys veikalai esą kits su kitu ankštai surišti lyg retežio grandys, tačiau Stromatų knyga nesanti trečioji ir paskutinioji trilogijos dalis, o tiktai šios trečiosios savotiškas įvadas, kuris turėjęs jungti Pedagogą su tikrąja, trečiąja trilogijos dalim, kuri savo keliu turėjusi pilnai išvystyti krikščionių mokslo sistemą ir vadintis διδάσκαλος — *mokytojas* ir, pagaliau, kuri visai nebuvusi parašyta... De Faye nuomone, Stromatai, jei žiūrėti jų turinio, nieku gyvu teologinės sistemos nepatiekią ir, juos skaitydamas, lauki, kad autorius tai įvykdys kuriame nors kitame veikale. Bet autorius to neįvykdęs, nes ir neįstengęs įvykdyti: sukurti tokiai didingai teologinei sistemai, kuri būtų pagoniškosios filosofijos ir religijos antitezė, krikščioniškoji tradicija dar nebuvusi paruošusi reikamos medžagos. Trūkstant svarbiausiojo dalyko, autorius buvęs priverstas formos ir metodo pagrindan dėti graikų filosofiją, kas anų laikų krikščionių pažiūromis buvęs perdrąsus ir įtartinas žingsnis. Tad Klemensas ir buvęs priverstas šį savo žingsnį plačiai pagrįsti ir pateisinti, o tai ir turėję sudaryti svarbiausiąjį Stromatų knygų objektą. Šio tikslo siekdamas, autorius ta proga palietęs ir kai kuriuos kitus įvedamuosius klausimus. Ir visa tai sudarę raštų rinkinį, kurį, sekdamas pasaulionių rašytojų pavyzdžiais, autorius pavadinęs kukliu „Kilimų" vardu.

De Faye protavimai iš dalies turi pagrindo. Iš tikro, remiantis anksčiau cituotomis Pedagogo vietomis, buvo galima laukti, kad trečioji trilogijos dalis bus pavadinta διδάσκαλος, juoba, kad šis žodis net ir savo skambesiu daugiau atitinka žodžiams Protreptikas ir Pedagogas, kuriais pavadintos dvi pirmosios knygos, negu pavadinimas Stromatais; bet jau visai nebeatitinka darniam žodžių sąskambiui pilnas ilgasis trečiosios dalies pavadinimas. Taigi, kurio nors pagrindo laukti, kad trečioji trilogijos dalis galėjo būti pavadinta διδάσκαλος, be abejonės, yra. Bet, ar turime rimto pagrindo reikalauti, kad trečioji dalis tuo vardu būtų pavadinta ir būtų tam pavadinimui parūpinta atitinkamo turinio? Ar turime teisės kitokios rūšies veikalo trečiąja dalim nepripažinti? De Faye nuomone, taip Pedagoge taip net Stromatų knygose esą vietų, kuriomis autorius tartum žadąs trečiąją dalį pagaminti; be to, atrodą lyg Stromatų knygos būtų įvadas į trečiąją dalį. Tai pripažinus (sekant de Faye), galima būtų laukti, kad Stromatų knygose, kaipo įvade, bus nekartą pažymėta būsimoji knyga vardu διδάσκαλος, bent bus į ją atsižiūrėta. Tuo gi tarpu autorius Stromatuose dažnai mini įvairius sumanytuosius veikalus, o apie šitokį nė vienu žodžiu neprasitaria. Taigi, atsiranda rimto pagrindo abe-

joti, ar iš tikrųjų autorius Pedagoge žada trečiąją trilogijos dalį būsiant tos iūšies, ir tai juo labiau, kad ilgasis Stromatų pavadinimas pilnai atitinka Pedagoge numatytuosius Stromatų uždavinius. Tuo remdamasis, Bardenhewer'is[85] gana pamatuotai spėja, tais Stromatų tekstais, kuriais, de Faye nuomone, autorius žadąs sukurti trečiąją trilogijos dalį apie mokytoją, esą vien duodama suprasti, jog reikią laukti tolimesnių Stromatų knygų, kurios Klemenso buvusios numatytos, bet neparašytos. Ir pats de Faye sutinka, kad Stromatų knygos arba dar ne visos parašytos arba ne visos yra žinomuose kodeksuose užsilikusios. Pagaliau sunku įsivaizduoti toksai trilogijos dalių neproporcingumas, kad vien trečiosios dalies įvadas, ir tas dar nebaigtas, būtų veik ilgesnis už abi pirmąsias dalis kartu! ...

Tos pačios nuomonės kaip ir Bardenheveris yra taip pat ir kai kurie kiti senovės bažnytinės literatūros tyrinėtojai. Antai C. Heussi (Die Stromateis des Klemens Alexandrinus und ihr Verhältnis zum Protreptikos und Paedagogos: Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 45, 1902, 465—512) ir A. Harnack'as (Geschichte der altchristlichen Literatur 2, 2, 1904, 9—16) yra įsitikinę, jog Klemensas veikalo vardu „mokytojas" niekuomet nėra bandęs rašyti[86]. Turint tai visa galvoje, ir tenka manyti Klemenso trilogiją esant sudarytą iš Protreptiko, Pedagogo ir Stromatų. Tačiau tai dar daugiau paaiškėja metus žvilgsnį į atskirų trilogijos dalių parašymo laiką. Tai, kad ir ne plačiai, ir padarykime.

Apie atskirų trilogijos dalių parašymo laiką Klemensas aiškiai niekur nesako. Jei galima šiokių bei tokių išvadų apie tai padaryti, tai nebent iš kai kurių atskirų autoriaus posakių, kurie tačiau, išskyrus vieną kitą, kaip ir iš viso daugumoje Klemenso raštai, dideliu aiškumu nepasižymi. Tai davė progos įvairiems senovės bažnytinės literatūros tyrinėtojams pareikšti nevienodų nuomonių. Dėl to ir apie atskirų trilogijos dalių atsiradimo laiką nevisuomet galima vienodu tikrumu kalbėti. Remiantis kai kuriais autoriaus posakiais, galima gana pamatuotai spręsti, jog atskiros trilogijos dalys parašytos tokioj eilėj, kokioj jos yra dabar laikomos: iš pirmosios Pedagogo knygos pirmojo skyriaus aiškiai matyti, jog, šią knygą rašant, Protreptikas jau turėjo būti baigtas arba bent baigiamas, o Stromatai dar tik buvo sumanyti. Tuogi tarpu šeštoje Stromatų knygoje minimas trimis knygomis padalintas Pedagogas, jau kaipo anksčiau parašytas: „*Anksčiau mūsų trimis*

[85] Sul., Bardenhewer O., Op. cit. II, 54.
[86] Sul., Op. cit. 50—55.

kn. padalintas Pedg. atvaizduoja auklėjimą ir mokymą nuo pat vaikystės" ir t.t.[87]. Tačiau tikrai griežtų nurodymų teturime tik apie Strom. parašymo laiką. Apie Protreptiko ir Pedag. atsiradimo laiką tenka spręsti tik remiantis anksčiau suminėtaisiais daviniais. Kai dėl Strom., tai jie buvo parašyti, bent rašomi, imper. Septimijaus Severo (193—211) laikais. Tai matyti iš šitokių apystovų. Jau Euzėbijus[88] yra pastebėjęs, kad Klemensas savo chronologinius apskaičiavimus, tilpusius pirmojoje Stromatų knygoje, baigia imperatoriaus Komodo mirties metais (192). Tai yra jo chronologinių apskaičiavimų savotiškas nuolatinis terminas. Pav.„*Nuo tų laikų, kada gimė Kristus iki Komodo mirčiai sueina 194 metai, vienas mėnuo ir trylika dienų*[89]. Šiuo ir kitais charakteringais posakiais pasirėmęs jau Euzėbijus[90] yra padaręs išvadą, pirmąją Stromatų knygą turėjus atsirasti prieš Komodo įpėdinio Septimijaus Severo mirtį. Be to, pirmojoje Stromatų knygoje Klemensas panaudoja kitų autorių raštus, kuriuose chronologiniai apskaičiavimai lygiai baigiasi Komodo mirties metais: „*Kiti vėl, skaičiuodami nuo Enoko ir Mozės, sakė nuo to laiko iki Komodo mirčiai sukakus 2942 metus*"[91]. Tai patvirtina dar ir toji aplinkybė, kad antroje Stromatų knygoje Klemensas kalba apie kasdieną jo akivaizdoje įvykstančius krikščionių persekiojimus ir žudymus[92]. Regimai, čia yra kalba apie žudynes laike Septimijaus Severo krikščionių persekiojimo, pradėto 200 metais. Kaip jau žinome, įvykus šiam krikščionių persekiojimui, Klemensas Aleksandriją paliko. Todėl, neabejotinas dalykas, tolimesnės Stromatų knygos, pradedant trečiąja, turėjo būti parašytos nebe Aleksandrijoje. Bet ir kitur autoriui gyvenant veikalas nebaigtas rašyti. Greičiausia tai bus sutrukdžiusi autoriaus mirtis, o gal ir kurios nors kitos tam darbui nepalankios aplinkybės. Iš to aišku, jog Stromatai turėjo būti parašyti 202 ir 215 metų laikotarpy, o Protreptikas ir Pedagogas prieš 202 metus Aleksandrijoje. Kadangi Protreptike autorius nė vienu žodžiu nemini nei Pedagogo nei Stromatų knygų, reikia manyti, jį esant parašytą arba bent pradėtą rašyti dar prieš 200 metus. O turint galvoje Pedagogo pirmosios knygos pirmąjį skyrių, tenka manyti, šį veikalą esant parašytą 200—202 metų laikotarpy.

---

[87] **Migne,** P. G. 9, 207.

[88] Sul. jo Bažnyčios istorijos (H. E.) 6, 6.

[89] **Migne,** P. G. 8, 887. Šiame apskaičiavime, matyt, yra netikslumų; o ir iš viso mūsų eros apskaičiavimuose vienų ar kitų metų skirtumų yra.

[90] Ten pat.

[91] **Migne,** P. G. 8, 890.

[92] **Migne,** ten pat, 1070.

Šia proga vis dėlto tenka prisiminti, jog kai kurie neaiškūs Klemenso posakiai Pedagogo knygose davė progos kai kuriems senovės bažnytinės literatūros tyrinėtojams dėl to, kas pasakyta apie atskirų trilogijos dalių parašymo laiką, pareikšti abejojimų ir net kitokių nuomonių. Antai Pedagogo antrojoje knygoje pasakyta: *„Taigi, trumpai tariant, yra du spręstinu klausimu: arba reikia susirišti moterystės ryšiais arba visai nuo jos laisvam pasilikti, kaip kad mūsų pareikšta knygoje apie susilaikymą"*[93]; kitoje to paties Pedagogo vietoje autorius sako: *„Kaip reikia žmonai kartu su vyru gyventi, ir apie pasitarnavimą, ir apie namų tvarkymą, ir apie naudojimąsį tarnais, o be to, taipogi apie moterystės laiką ir apie tai, kas moterims priklauso, svarstėme anksčiau kalboje apie moterystę"*[94]; lygiai ir Pedagogo antrosios knygos 6-me skyriuje mini ilgesnę kalbą, kurioje išdėstęs, jog nevalia esą atvirai ir be atitinkamo drovumo kalbėti apie lyčių santykiavimą — pliaukšti[95]. Wendland (Theologische Literaturzeitung, 1898, 653), pastebėjęs, kad Klemensas, vartodamas būtąjį laiką, mini veikalus apie susivaldymą ir apie moterystę kaipo jau parašytus, sudarė hipotezę, Klemensą čia turėjus galvoje ne atskirus tais klausimais veikalus, bet antrąją, trečiąją ir ketvirtąją Stromatų knygas, kur plačiai kalbama ir apie susilaikymą ir apie moterystę. Eidamas toliau, Wendlandas daro išvadą, pirmąsias keturias Stromatų knygas esant parašytas anksčiau už Pedagogą. Šią Wendlando hipotezę atrodo lyg remtų ir kai kurie pirmųjų Stromatų knygų savotiškumai. Visųpirma, pradėdamas Stromatų knygas, Klemensas tiek tyli apie Pedagogą, kad atrodo lyg jis dar nebūtų parašytas, tuogi tarpu pradėdamas Pedagogą, ankštai jį riša su Protreptiku. Tiesa, pati Stromatų pradžia yra dingusi, tačiau neatrodo, kad ir ten Pedagogo knygos būtų buvusios paminėtos. Pedagogą Klemensas pirmą kartą tepamini Stromatų šeštosios knygos 1-me skyriuje[96], o Protreptiką — septintosios knygos 4-me skyriuje[97]. Be to, skaitydami Stromatų knygų pradžią, įgauname įspūdžio, kad autorius, pradėdamas juos rašyti, iš viso savo darbą literatūros dirvoje tepradeda, nes kelia klausimą, ar krikščioniui leistina rašyti apie tikybos dalykus. Wendlando nuomonę palaiko Heussi[98] ir Har-

[93] Migne, P. G. 8, 510.
[94] Migne, Op. cit. 611.
[95] Sul., Migne, Op. cit. 454.
[96] Sul. Migne, P. G. 9, 207.
[97] Sul. Migne, ten pat, 427.
[98] Op. cit.

nack'as[99]. Tačiau tų visų vyrų bendra nuomonė tiek turi silpnų pusių, kad jos visai griauna jų panaudotuosius įrodinėjimus. Visų pirmiausia, labai galimas daiktas, kad Klemensas minėtose vietose kalba ne apie pirmąsias Stromatų knygas, bet apie visai kitus anksčiau parašytus dabar dingusius veikalus, ir tai juo labiau sunku prileisti, kad tais atvėjais jis, vartodamas būtojo laiko formą, apie pirmąsias Stromatų knygas kalbėtų, tuo tarpu kai iš Pedagogo knygos įvade išdėtojo plano aiškiai matyti Stromatų knygas toliau tęsiant visai trilogijai bendrą mintį. Toji gi aplinkybė, kad Stromatų pradžioje Klemensas nieko nesako apie anksčiau parašytuosius veikalus pilnai paaiškėja iš to, kad, šį veikalą pradėdamas, autorius atsistoja visai naujo uždavinio akivaizdoje. Šis uždavinys yra ne darbuotė grynai literatūros dirvoje, bet pozityvių Apreiškimo tiesų išdėstymas raštu ir tuo būdu išstatymas jų pavojui būti priešų puolamomis ir netikusiai aiškinamomis[100]. Pripažinus Wendlando, Heussi ir Harnack'o hipotezę tikra, reikėtų prileisti, kad ir Pedagogas turėjo būti parašytas jau po 202 ar 203 metų ir nebe Aleksandrijoje. O tai prileisti nėra galima, nes Stromatų knygų netobūlumai aiškiai liudija, Klemensą nebegyvenant Aleksandrijoje, nebegalėjus su atsidėjimu dirbti literatūros darbą. Tuogi tarpu Pedagogo įvade numatytasis planas aiškiai liudija, autorių, šį veikalą rašant, buvus labai patogiose literatūrinei kūrybai sąlygose[101].

V. Kuris turtuolių bus išganytas

Iš daugelio smulkių Klemenso veikalėlių tik vienas tėra išlikęs nesunaikintas. Tai Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος (lietuviškai — „Kuris turtuolių bus išganytas"). Tai plati homiija į Mork. 10, 17—31, ypač į žodžius: „Pigiau kupranugariui išlįsti pro adatos ausį, kaip turtingam įeiti į Dievo karalystę" ((Mork. 10, 25). Šie žodžiai matomai kai kieno buvo aiškinami taip, kaip pirmu pažvelgimu atrodo, būtent, kad turtai jau patys iš savęs yra nenugalima kliūtis būti išganytam ir, galimas daiktas, reikalauta, kad turtingieji nedelsdami nusikratytų visų turtų. Klemensas šiuos Kristaus žodžius kitaip supranta. Tad pirmojoje homilijos daly (4—26 skyriai)[102] aiškina, kad Kristus, anuos žodžius saky-

[99] Op. cit. loc. cit.
[100] Sul., **Bardenhewer Op.,** Op. cit. II, 55 ir k.
[101] Sul., **Bardenhewer O.,** Op. cit. II, 66 ir k. k.
[102] Migne, P. G. 9, 607—630.

damas, visai neturėjęs noro pabrėžti, jog nė vienas turtuolis negalės įeiti į dangaus karalystę, o tik liepęs kiekvienam savo širdy slopinti prisirišimą prie žemiškų turtų ir teisingai jais naudotis. Anot Klemenso, esą *„galima būti kartu neturtėliu ir turtingu, turtų turėti ir neturėti, pasauliu naudotis ir nesinaudoti"*[103]. Antroje homilijos daly (27—42 skyriai)[104] Klemensas įrodinėja, jog teisingai panaudotas turtas gali virsti net priemone išganymui gauti. Dievo ir artimo meilės įsakymą kiekvienas galįs geriausiai vykdyti laisva labdarybe. O dėkingieji neturtėliai iš savo pusės galį savo maldomis išprašyti turtuoliams Dievo palaiminimą. Kilniausią artimo meilės pavyzdį esąs parodęs pats Išganytojas.

Paskesniaisiais laikais šitoji homilija visai teisingai buvo įvertinta. Daug senovės florilegijų, t. y. savotiškų chrestomatijų, yra panaudoję daugelį jos vietų. Ypač tuo pasižymi šv. Jono Damaskiečio vadinamoji Sacra Parallela. Ir nestebėtina. Juk nė vienas senovės bažnytinių rašytojų moralinės žemiškųjų turtų valdymo prasmės nėra taip giliai, plačiai ir įtikinamai gvildenęs, kaip tai padarė Klemensas šioje savo homilijoje. Savybė, skirianti šią homiliją nuo kitų panašios rūšies raštų, yra ta, kad jos autorius įrodymų semiasi ne vien iš teologijos ir dialektikos sričių, bet taipogi ir iš socialinio gyvenimo, nurodydamas, jog gerai panaudojami turtai yra žmonėms tinkama priemonė tarpusavio santykiams užmegzti ir palaikyti glaudžius tarpusavio ryšius, tobulinti ir palaikyti visuomenę. Kadangi ši homilija matomai buvo skirta platesnei visuomenei, jos kalba daug populeresnė, negu Pedagogo ir Stromatų, o be to, dar retoriškai išpūsta. Pilnas įspūdingumo, dvasios pakilimo ir gyvumo yra veikalo gale[105] pasakojimas apie šv. Joną apaštalą ir vieną kreivais keliais nuėjusį ir netgi plėšikų vadu tapusį jo mokinį, kurį pasakojimą net Euzebijus savo Bažnyčios istorijoje (H. E. 3, 23, 5 ir k. k.) yra iš homilijos persirašęs. Nors pati homilija ir labai ilga, tačiau iš visa ko matyti, jog ji nėra sulipdyta iš keletos atskirų trumpesnių homilijų, bet iš pat pradžių šioje savo išvaizdoje yra buvusi. Dėlei to ir abejonių niekas nekelia. Dar galimas daiktas, jog prieš paskelbiant ją viešumai, ji yra buvusi dar ilgesnė[106].

Homilijos parašymo laikas dar ir ligi šiolei nepavyksta tiksliai nustatyti, nežiūrint kai kurių rimtų tyrinėtojų pastangų. Tiesa, panašių

[103] Migne. Ten pat, 623.
[104] Migne. Ten pat, 631—651.
[105] Migne, P. G. Ten pat, 647—651.
[106] Sul., Bardehewer O. Op. cit. II, 77.

minčių kaip ir šioje homilijoje Klemensas ne kartą pareiškia ir Pedagoge[107]. Tačiau nei Pedagoge apie homiliją nei homilijoje apie Pedagogą nė vienu žodžiu nieko nėra pasakyta. Zahn'as[108] bandė įrodinėti, homiliją esant parašytą, jau parašius Stromatų knygas, nes tuo tarpu kai Stromatuose veikalą Περὶ αρχῶν καὶ θεολογίας (liet. „apie daiktų pradžią ir teologiją") autorius dar tik žadąs parašyti, rašant homiliją šis veikalas jau turėjęs būti baigtas, kaip kad matyti iš šių homilijos žodžių: *„Šią Išganytojo paslaptį leista pažinti, išdėstant daiktų pradžią ir teologiją"*[109]. Tačiau Zahn'o kritikai (Armin, de Faye, Harnack) yra įrodę, jog šie Klemenso žodžiai galima ir kitaip suprasti, būtent, jog čia gali būti kalba apie tokį teologijos mokslą, kuris homilijoje plačiai gvildenti ne vieta[110]. Dar silpnesnė Zahn'o argumentacija atrodo, prisiminus, jog (kaip aukščiau esame pažymėję) Stromatų knygos buvo paskutinis Klemenso kūrinys[111].

VI. Klemenso Aleksandrijiečio literatūrinio darbo savybės

Pradėję kalbėti apie Klemenso Aleksandrijiečio kūrybą, esame susipažinę su motyvais, kuriais šis įžymusis Bažnyčios rašytojas, imdamasis literatūros darbo, vadovavosi. Susipažinome ir su uždaviniais, kuriuos, šio darbo imdamasis, nužiūrėjo. Dabar, susipažinus su minėtojo autoriaus sukurtaisiais kūriniais, tenka susipažinti su savybėmis, kurių savo kūriniuose jis yra parodęs.

Nors Klemensas filosofiją ir aplamai spekuliatyvinę galvoseną ir labai brangino, ir tuo būdu už kitus ankstybesniuosius ir savo laiko bažnytinius rašytojus aukščiau palypėjo, tačiau jo užsilikusiuose raštuose daugiau žymu susidomėjimo etiniais ir praktinės teologijos klausimais, negu grynai spekuliatyviniais. Ypač tai galima įžiūrėti didžiojoje trilogijoje, kurioje, kuriant teologinę sistemą, visur vyrauja praktiški pedagoginiai motyvai. Fotijaus liudymu[112], Klemensas į teologinę spekuliaciją giliau leidęsis Hipotipozių veikale, tačiau

---

[107] Sul., Migne, P. G. 8, 431—439; 603—607.

[108] O. c. 3, 38, 166.

[109] Migne. Ten pat, 631.

[108] Sul. Harnack A., Chronologie 2, 2, 19. Taip pat Bardenhewer O. c. II, 82 ir k.

[111] Bardehawer O., Op. cit. II, 78.

[112] Bibl. cod. 109.

iš šių Fotijaus pastabų sunku nustatyti, kiek į tokią spekuliaciją galėjo autorius leistis, palyginti, gana paviršutiniškai Šv. Raštą komentuodamas. Autorius, matyt, dar buvo sumanęs parašyti grynai dogmatinio ar dogmatinio-spekuliatyvinio turinio veikalą apie daiktų pradžią ir teologiją. Tai turėtų sakyti ir patsai veikalo pavadinimas. Tačiau, kaip jau esame matę, šis veikalas daugių daugiausia galėjo būti rengiamas parašyti, bet nebuvo parašytas. Taigi, šiaip ar kitaip, Klemenso veikaluose, turimaisiais daviniais pasirėmus, galime įžiūrėti daugiau praktiškai-teologiškų, o ne grynai spekuliatyvinių elementų.

Tačiau labai klystų, jei kas manytų, jog Klemensas Aleksandrijietis tepasitenkina vien filosofiją pagyręs ir pripažinęs jai priklausomą teologijos moksluose vietą, jos gi pačios savo išvadžiojimuose nė kiek nepanaudojęs. Atvirkščiai, jis daro pastangų įsigilinti į pagonių filosofų sprendžiamąsias problemas, derinti jas su krikščionių mokslu ir niekada nepraleidžia progos, nagrinėjant krikščionių teologijos klausimus, neįpynęs tais klausimais pagonių filosofijos teigimų, arba bent jų negretinęs. Šitokiais atvejais Klemensui tenka susidurti su įvairiomis, neretai kita kitai priešingomis, nuomonėmis. Ir čia Klemensas pasitinka jas arba kaipo kritikas, kurs daro rimtų pastangų skirti tiesą nuo klaidos arba, kaipo e k l e k t i k a s, kurs susipažinęs su įvairiomis filosofų sistemomis ir išrinkęs tai, kas, jo išmanymu, tinka jo kuriamajai krikščionių teologijos sistemai, panaudoja be ilgesnių dvejojimų. Artimiausiais draugais ir neretai net bendraminčiais jis laiko platonikus, stoikus ir Filoną. Tuo gi tarpu su epikuriečiais, ateistais ir skeptikais nieko bendra nenori turėti: jis jų arba visai nemini, arba stoja į atvirą kovą. Šiais savo santykiais su pagonių filosofija ir jos atstovais Klemensas parodo vispusišką su jais susipažinimą.

Lygiai vispusiškas, plačių pažiūrų ir šviesaus proto Klemensas pasirodo imdamasis gvildenti įvairių įvairiausius anais laikais aktualius klausimus. Jį domina tokie klausimai, kuriuos kiti jo laiko teologai ramiausiai aplenkdavo. Jis gyvai susidomėjęs ne vien grynosios teologijos problemomis, bet taipgi ir kitais klausimais, kuriuos buvo iškėlę jo laikų visuomeniniai santykiai. Tad Klemensas gyvai diskutuoja tiek šeimos, tiek ir nuosavybės klausimus.

Diskutuodamas šiuos ir kitus klausimus, Klemensas stengiasi vispusiškai juos pažinti. Tam reikalui ypatingu būdu jam ateina į pagalbą platus susipažinimas su anų laikų intelektualiniu sąjūdžiu. Jau anksčiau esame matę, kaip Klemensas, pradėdamas Stromatų knygas, sakosi jose surašysiąs visa, ką esąs išmokęs iš garbingųjų vyrų. Tačiau labai klystų, jei kas visai tikėtų tam, ką autorius apie savo kūrinį

yra pasakęs. Tai tik autoriaus kuklumas ir noras kaip galint geriau pagerbti savuosius mokytojus. Klemensas, be abejojimo, buvo susidūręs su daug daugiau mokytų vyrų. Kiek iš visa ko matyti, jo nesitenkinta vien krikščionimis mokytojais: jų būta daugiau, negu minėtoje Stromatų knygų vietoje pasakyta.

Šalia studijų pas garsiuosius mokytojus Klemensas, matomai, yra daug skaitęs. Šiuo atžvilgiu jis prašoka visus amžininkų rašytojus bei mokslininkus. Tai visa gyvai atsiliepė jo raštuose. Čia pilna įvairių įvairiausių žinių, žinelių, citatų, ištraukų. Tai visa Klemenso veikalų vertę labai pakelia. Tuo Klemenso raštai pasidaro gausūs senovės filosofijos istorijos, chronologijos, archeologijos, senovinės poezijos ir gramatikos žinių šaltinis. Kai kuriuos graikų poetų eilėraščius tik Klemensas būsimosioms kartoms ir teišlaikė. Be to, Klemenso būta rimtai susipažinusio ir su pirmųjų dviejų šimtmečių krikščioniškąja literatūra. Jis ne tik puikiausiai suseka visas šv. Rašto vietas, bet taip pat labai artimai pažįsta vadinamųjų Apaštališkųjų Tėvų, Tatiano, Melitono, Šv. Irenėjaus ir kitų raštus. Taipgi, savaime suprantama, jis būtinai turėjo įsigilinti ir į senųjų bei savo laiko gnostikų raštus. Kai kurie Klemenso Aleksandrijiečio kūrybos tyrinėtojai, nustebinti tokiu medžiagos gausumu, net bandė suskaičiuoti visus jo raštuose suminėtuosius bei cituotuosius autorius. Patieksiu porą pavyzdžių. Gabrielsson'as (Über die Quellen des Klemens Alexandrinus 1, Upsala 1906, 17) surinko jų 300, o Deiber (Clément d'Alexandrie et l'Égypt, Cair 1904, 11) — 567... Tiesa, Klemensas ne abejotinai žinių ir citatų yra sėmęsis iš antrųjų rankų šaltinių, iš įvairių compendium'ų, florilegijų, gnomologijų, tačiau, antra vertus, netenka abejoti, kad Klemensas turėjo rankose ir pačius filosofų veikalus[113].

Ypatingų būdu nustebino tyrinėtojus ir todėl juos paragino imtis rimtų studijų Trilogijos mokslingumas. Jau senai stebėtasi Klemenso erudicija. Bet tik vėlesniaisiais laikais imtasi rimtų studijų, kurios dar arčiau mus supažindino su Klemenso, kaipo rašytojo, intelektualine fizionomija. Regis, Diels[114] buvo pirmas, kuris įsitikino, jog Klemensas žymią dalį Trilogijon įtrauktųjų citatų ir šiaip jau žinių yra sėmęsis iš antraeilių versmių, visokių compendium'ų bei kompiliacijų, kurių Aleksandrijos turtingose bibliotekose buvo devynios galybės.

---

[113] Sul., Bardenhewer O., Op. cit. II, 46 ir k. k.

[114] Diels, Doxographi Graeci, Berolini, 1879, 129 ir k. k. Cituota iš Bardenhewer O., Op. cit. II, 68.

Pasak Diels'ą, pavyzdžiui, penktasis Protreptiko skyrius, kuriame autorius išdėsto įvairias filosofų nuomones apie Dievybės esmę, esąs labai artimas vienai Vellejaus kalbai, tilpusiai Cicerono knygose „De natura deorum" („Apie dievų prigimtį". 1, 10—12) ir spėja, Klemensą savo veikalui panaudojus dvi versmi: iš minėtųjų Cicerono knygų pagamintąjį savotišką vadovėlį ar antologiją ir šio paskutiniojo graikiškąjį vertimą. To paties Diels'o manymu, Klemensas turėjęs semtis žinių iš kurio nors „vadovėlio", kada Stromatuose turėjęs patiekti įvairių filosofų ir jų mokyklų „genealoginių" apskaičiavimų[115]. Diels'as greitu laiku susilaukė sekėjų, kurie ėmėsi tyrinėti kitas Trilogijos vietas. Antai Hiller'is (Hermes 21, 1886, 126 ir k. k.) surado, jog kaikurios Protreptiko[116] ir Stromatų[117] vietos esančios paimtos iš kurio nors pastabų rinkinio apie šventuosius senovės dalykus. Kremmer'is (De catalogis heurematum. Lipsiae, 1890, 16 ir k. k. 50 ir k. k.) ir Wendling'as (De Peplo Aristotelico. Argentorati 1891, 3 ir k. k., 61 ir k. k.) pareiškė nuomonę, jog Stromatuose[118] paduodamosios žinios apie įvairių meno ir mokslo šakų išradėjus bei kūrėjus esančios paimtos iš senovės laikų išradėjų sąrašų. E. Maass (veikale „De Biographis Graecis quaestiones selectae. Berolini 1880) ir jau minėtasis Gabrielson'as taipgi jau mums žinomame veikale bandė įrodinėti, jog Klemensas savo žinias iš pasaulinių mokslų srities daugiausia sėmęsis iš retoriaus Favorino Arelatiečio dingusio rašto παντοδαπὴ ἱστορία (lotyniškai įprasta vadinti „Omnigena historia"). Dar ir daugiau buvo daryta mėginimų susekti Klemenso raštų versmes ir jų vertę nustatyti. Šioje srity dar kartą žymėtini jau mums žinomi Wendland'o, de Faye ir kitų darbai. Tačiau, trūkstant tikrų davinių, prie neabejotinų išvadų prieiti nepasisekė. Pavyzdžiui, tokiu dideliu atsidėjimu parašytas minėtasis platus Gabrielsson'o tyrinėjimas dabar kritikų laikomas, palyginti, labai silpnai pagristu. Vis dėlto Klemenso raštų tyrinėtojams gana aišku, kad autorius didžiąją dalį savo mokslinės medžiagos, jau kieno nors apdirbtos, yra gavęs ir jau tokią panaudojęs. Nuodugnus šito dalyko tyrimas, be abejojimo, labai nušviečia Klemenso Aleksandrijiečio kūrybos charakterį. Tačiau, remiantis ir tais daviniais, kurių jau turime, Klemensą negalime įtraukti

[115] Sulygink, Migne, P. G. 8, 758 ir k. k.

[116] Sul., Migne, ten pat, 124 ir k. k.

[117] Sul., Stromatų pirmosios knygos visą 21-jį skyrių. Migne, ten pat. 819 ir k. k.

[118] Sul., Migne, P. G. 8, 783 ir k. k.

į tos rūšies plagijatininkų eilę, kurie, pasak Bardenhewerį[119], svetimomis plunksnomis besipuošią, juoba, kad lygiagrečiai esą žinių Klemensą mokėjus savarankiškai panaudoti pirmaeiles versmes. Ypatingai, šiais keliais eidamas, jis gausiai panaudoja plačiai tuo metu Aleksandrijoje paplitusią žydiškai-heleniškąją literatūrą, pradedant Demetrium, Pseudo-Hekatejum, Aristobulu, Aleksandru Polyhistor'u ir baigiant jau žinomuoju Filonu. Šį paskutinįjį atrodo panaudoja tokiu mielu noru, kad net, remiantis Klemenso panaudotomis jo raštų ištraukomis, galima atitaisyti atitinkamos sudarkytosios Filono raštų vietos. Lygiai nėsą galima tvirtinti, kaip kad, pav., daro J. Bernays (H. Usener'o, Berline 1885 jo raštų leidimo 1, 163), Klemensą buvus vien kompiliatorių mozaiką, kurs nesugebėjęs iš kitų pasiimtąją medžiagą savarankiškai sugromuloti. Bene teisingiausia būtų, palaikant Bardenhewer'į[120], pasakyti, jog Klemensas visai aiškiai buvo menkesnis mokslinis talentas už jo paties mokinį Origeną: Klemensas — daugiau mokslo žinių gaudytojas — idealistas, negu savarankus mokslo vyras; daugiau turįs sumanumo, negu gilumo ir protavimo nuoseklumo; jis daug studijuoja ir skaito, bet neįstengia surinktąsias žinias sudoroti į vieną sintezę; jis tiesiog krauna sau ant kupros naštą, kurios neįstengia nešti ir kuri jį tiesiog prie žemės lenkia. Dar mažiau Klemensas parodo sugebėjimo save kūrybos metu atitinkamai suvaldyti ir nužiūrėti kūrybai tikras ribas bei aiškius siekius. Bet, jei kartais jam tai dalinai ir pavyksta, vis dėlto iš anksto nusistatytojo plano ir saiko laikytis neįstengia: jo įgytosios žinios savarankiškajam protavimui, taip sakant, viešpatauja, jį suvaržo, atima laisvę... Tik šita aplinkybė mums ir tepaaiškina, kodėl Klemensas, pradėjęs kuriuo nors klausimu kalbėti, padaro didelių digresijų, nueina į šalį, nebegrįžta atgal, tuo būdu lyg palikdamas galutinį klausimo sprendimą nebaigtą, o kartais net ir pats sau pradeda prieštarauti... Geriausiai šias silpnąsias Klemenso kūrybos puses būdina Stromatų knygos, kuriose tiek įvairių įvairiausių dalykų prigrūsta, tiek jie netvarkingai skaitytojui (ar klausytojui) patiekti, kad net patsai veikalo „divonais" pavadinimas nė kiek autoriaus nebepateisina. Tiesa, šis veikalas, kiek teko patirti, nebaigtas, tačiau, jei ir būtų galėjęs autorius jį baigti, būtų tik daugiau „divonų" priaudęs, bet vidaus tvarkos, turbūt,

---

[119] Op. cit. II, 69.
[120] Ten pat. 48.

nebūtų ryžęsis keisti. Taip manyti mus daugiausia verčia tie raštai, kurių autorius yra palikęs.

Nepalyginamai aukščiau už veikalų turinį yra pašokėjusi jųjų forma, stilius. Klemensas mintis reiškia sklandžiai ir mikliai, net ir tokiose, palyginti, netvarkingai parašytose Stromatų knygose. Jo kalba vaizdinga ir pilna įvairių puošmenų. Jau vienas įžymiausių senosios graikų kalbos mokovų Fotijus, beskaitydamas Pedagogą, pastebėjo, jog Klemenso stilius esąs labai išpuoštas, pakilus ir labai malonus (Bibl. cod. 110)[121]. Patsai Klemensas Stromatų antrosios knygos pradžioje sakosi nė kiek nesirūpinęs išmokti dailiai graikiškai kalbėti ir, lyg pasiteisindamas, sako: *„Dažnai esame minėję, niekados mus ypatingu būdu nesilavinusį graikų kalba kalbėti ir tam reikalui dabar uolumo nerodant, nes tai daugiau naudos teikia tiems, kurie liaudį nuo tiesos į šalį veda. Tuo gi tarpu tikroji filosofija ne tiek klausytojų liežuvius maloniai veikia, kiek protus. Mano manymu, tam, kuris žiūri tiesos, mažiau tinka naudotis meniška, ilgų studijų keliu sukurtąja kalba, kiek rūpintis tais dalykais, kuriuos nori išaiškinti, pateikti ta kalba, kuria pats dėstytojas įstengia: tų, kurie prisirišę prie iškalbingumų ir ypatingu būdu jais rūpinasi, patys dalykai vengia“*. Vokiečių filologas W. Christ savo akademinėje studijoje[122] mano Klemensas tais žodžiais savo pasiteisinimo prieš skaitytojus nė kiek neperdėjęs, nes iš tikrųjų jo kalboje esą pilna gramatikos klaidų. Sakysim jis visai nemokąs, kaip ir kur vartoti neigiamieji žodžiai οὐ ir μή, o taipogi įvardžiai ὅς ir ὅστις ir t.t. Tačiau kitas filologas J. Schamm[123], kuris atsidėjęs tyrė Klemenso naudojamąsias geidžiamosios nuosakos formas, pastebi, jog, nors Klemensas ir labai nepalankus vadinamiesiems sofistams ir meta jiems karčių priekaištų (pav., Stromatų pirmosios knygos trečiame skyriuje), tačiau ir jį patį tenką statyti greta tų pačių sofistinių graikiškųjų grožinės prozos reformuotojų, kurie dėlei to, kad dėjo pastangų eiti Attikos rašytojų pavyzdžiais, graikų kalbos ir literatūros istorijoje yra vadinami atticistais[124].

Baigiant, dar tenka pridurti, kad, nors Klemenso kūryba ir yra susilaukusi daug rimtų studijų, tačiau, tiek jo raštų turinio, tiek formos atžvilgiu dar labai daug tebėra neišaiškintų dalykų.

---

[121] Migne. Op. cit. 8, 930 ir k. k.

[122] Christ, W., Philogische Studien zu Klemens Alexandrinus, München, 1900, 12 ir k. k.

[123] Sulygink, Bardenhewer, O. Op. cit. 49.

[124] Ten pat.

VII. Klemenso Aleksandrijiečio mokomosios bei auklėjamosios galvosenos kryptys

Pagrindinė visai Klemenso Aleksandrijiečio ideologijai viešpataujanti ir, taip sakant, toną duodanti, mintis yra toji, kad turi būti surastas vidurys arba, tikriau sakant, jungtis ar kompromisas tarp tikėjimui priešingų gnostikų pažiūrų, iš vienos pusės, ir tariamąjam mokslui priešingų žymaus skaičiaus katalikų pažiūrų, iš antros. Tikėjimas ir žinojimas (πίστις ir γνῶσις), Klemenso manymu, ne tik ką nėra du nieku būdu nesuderinamu dalyku, bet jie gali ir net privalo kits kitą remti, nes toksai esąs jųdviejų bendras uždavinys. Regis, nei vieno dalyko Klemensas Trilogijoje nėra taip plačiai gvildenęs, nei prie vieno dalyko taip dažnai negrįžta, kaip prie tikėjimo ir gnozės santykiavimų, nuolatos įrodinėdamas, ką juodu turi bendra ir kas juos skiria. Tik, deja, autorius, neįstengdamas sklandžiai reikšti mintis, ne išsyk savo nuomones atskleidžia: jos pilnai tepaaiškėja vien giliau į kūrinius teįsiskaičius, juoba, kad tikėjimą plačiau apibūdina ir jo kilnumą aikštėn iškelia Pedagoge, tuo tarpu kai išvedžiojimams apie gnozę daugiau vietos skiria Stromatuose. Štai ką mums Klemensas apie tikėjimą kalba Pedagoge: *„Tikėjimas yra mokslo tobulybė. Ir todėl sako* (suprask Šv. Raštas): *«Kas tiki Sūnų, turi amžinąjį gyvenimą*[125]*». Taigi, kurie esame įtikėję, turime gyvenimą, o kas lieka nuo tikėjimo, yra anapus amžinojo gyvenimo paveldėjimo. Turint tikėjimą, žinoma, tokį, kuris pats savyje yra tobulas ir pilnas, — nieko daugiau nebetrūksta“*[126].

Šiek tiek aukščiau, kalbėdamas apie Krikšto sakramentą, aiškina įvairius jo pavadinimus ir tarp kitko sako: *„Įvairiais vardais šis dalykas* (suprask Krikštas) *yra vadinamas — malone, apšvietimu, tobulumu ir maudykla: maudykla, nes joje nuplauname nuodėmes; malone, nes per ją dovanojamos bausmės, skirtos už nuodėmes; apšvietimu, nes jo pagalba įžiūrime aną šventąją ir išganingąją šviesą, kurios pagalba Dievą suvokiame; pagaliau vadiname tobulumu, nes jam nieko netrūksta. Ir ko gi gali trūkti tam, kuris Dievą yra pažinęs? Ir tikrai absurdiška ką nors vadinti Dievo malone, kas nėra tobula ir vispusiškai pilna. Juk, kas yra tobulas, tik tobulų dalykų teteiks“*[127]. Tačiau šis tikėjimo tobulumas visada tėsąs reliatyvus, nes, anot Klemenso, *„kiek šiame pasauly yra galima ..., mes tikime esą tobulai pa-*

[125] Jon. 3, 36.
[126] Migne, P. G. 8, 286.
[127] Migne, P. G. 8, 282.

daryti"[128]; *„kadangi tai, kas bus, tik po iš mirties atsikėlimo teįstengsime reikiamai tikėti, — tik tai tepriimame, kas yra įvykę, kad galutinai pasidarytų, kas yra pasakyta* (suprask Šv. Rašte. Mat. 8, 13): «Eik ir tebūnie tau, kaip įtikėjai»[129]; pagaliau šv. Povilas pridedąs: „Taigi, kurie tik tobuli esame, turėkime tokius jausmus" (Pilyp. 3, 15). Tuo esą norima pasakyti, jog tobulybė atsižadėjusi nuodėmių ir ją įgijusieji esą atgimę ir užpakaly paliktąsias nuodėmes pamiršę[130].

Tuo tarpu kai Pedagoge Klemensas daug gražių dalykų prikalba apie tikėjimą, Stromatų knygose jau sako, jog didesnis dalykas esąs pažinti negu tikėti[131]. Tikrojo, mokslu apšarvoto krikščionies, tikrojo gnostiko ir darbai esą tobulesni, negu paprastojo eilinio tikinčiojo, *„nes visi gnostiko veiksmai yra tobula pareiga, tuo gi tarpu to, kuris yra eilinis paprastas tikintysis, veiksmas galima pavadinti tik pusėtinu, nes jis dar ne vyksta taip, kaip to reikalauja protas ir nėra atliekamas pagal žinojimą*"[132]. Taigi, *„pažinimas yra tartum žmogaus, kaipo tokio, tobulumas, kuris papildomas dieviškųjų dalykų žinojimu; tokio žmogaus elgsena, gyvenimas ir šneka suderinti su jo paties asmeniu ir Dieviškuoju Logu; žinojimo dėka tobulėja tikėjimas, lygiai kaip tiktai jo pagalba tikintysis pasidaro tobulas. Taigi, reikia būti šio tikėjimo auklėtam, jame paūgėjusiam ir, kiek tatai galima, reikia Dievo malonės keliu įgyti jo pažinimą*[133]. Todėl, anot Klemenso, gnostiškai gyventi reiškia tą pat, ką tikrai krikščioniškai gyventi. *„Kada . . . , nugalėjęs pyktį . . . bei nereikalingas aistras ir tikrai pamilęs kūrinius dėlei visatos kūrėjo Dievo, gnostiškai sutvarko savąjį gyvenimą . . . , be abejojimo, jau pasidaro vertas būti pavadintu Viešpaties broliu; jis kartu yra ir Jo draugas bei sūnus. Taigi, tuo būdu* «du ir trys renkasi toje pačioje vietoje» *t. y. gnostiškame žmoguje*"[134]. Kitais žodžiais tariant, Klemenso gnostikas yra tikrasis krikščionis. Šitai dar daugiau praplečiama ir pagilinama paties Klemenso žodžiais: *„Jau atėjo laikas, kad graikams parodytume, jog tikrai dievobaimingas ir religingas tėra tas, kuris yra gnostikas, kad filosofai, pažinę, koks yra tikras krikščionis, tuo*

---

[128] Migne. T. p. 286.
[129] T. p.
[130] T. p. 311.
[131] Sul. T. p. 331.
[132] T. p. 335.
[133] T. p. 9, 478.
[134] T. p. 8, 1171.

pačiu pasmerktų savo neišmanymą"[135]. Eidamas toliau, autorius pažymi, jog gnozė lygiai kaip ir pats tikėjimas turi taipogi ir praktinę pusę: tai yra intelektualinė tobulybė, vedanti į dorinę tobulybę, nes, girdi, „*jau tuo pat, kad kas nors yra gnostikas, jis jau vykdo gyvenime geradarybę, nes yra pasidaręs Dievo gerumo įrankiu . . . , nes darbai seka pažinimą ne kitaip, kaip šešėlis kūną*"[136]. Būtų galima ir daugiau surasti Stromatuose panašios rūšies gnozę liečiančių posakių, bet manome pakanka ir šių, kad Klemenso pažiūras į šiuos dalykus pažintume.

Ir vis dėlto šie ir kiti Stromatų knygų žodžiai ir posakiai nė kiek neprieštarauja tam, kas Pedagoge pasakyta apie tikėjimą. Taip pat nė kiek nemažina ir tikėjimo reikšmės, nes šalia to, kas anksčiau pasakyta Stromatų knygose, autorius nuolatos pabrėžia, jog tikėjimas yra pagrindas, kurio gnozė nieku gyvu neprivalo ignoruoti. Be to, Klemensas pakartotinai pabrėžia, jog tarp tikėjimo ir gnozės yra laipsnio, o ne specifinis skirtumas: gnozė tesanti vien patobulintas pažinimo kelias tų pačių dalykų, kurie jau tikėjimo keliu yra suvokti. Todėl reikią pasakyti, jog tikėjime potencingai yra gnozė. Taigi, tuo tarpu kai tikėjimas kuria išganymą ir palaimą, greta jo einanti ir bendrai su juo veikianti gnozė teįstengia vien aukštesnį išganymo ir palaimos laipsnį sukurti; tuo tarpu kai tikėjimas turi sprendžiamos galios, gnozė tėra vien antraeilės bei pagalbinės reikšmės. Štai kaip atrodo tikėjimo ir gnozės santykiai įvairiose tų pačių Stromatų knygų vietose paties Klemenso žodžiais apibūdinti: „*po to, kai baimė, viltis ir atgaila, eidamos sandariai su susivaldymu ir tolerancija, mus veda į meilę ir pažinimą, — pasireiškia tikėjimas kaipo pirmas mūsų polinkis būti išganytiem*"[137]. Dar daugiau: „*Todėl ir ragina Apaštalas* (1 Kor. 2, 5), *kad mūsų tikėjimas nebūtų remiamas mūsų pačių išmintimi, kuri sakosi įtikinanti, bet Dievo galybe, kuri tik viena ir be įrodymų vien tikėjimo keliu gali suteikti išganymą*"[138]. Todėl ir tikėjimas esąs viršesnis už žinojimą ir esąs šio kriterijus[139]. Iš to esą aišku ir neabejotina, kad tikėjimas yra dalykas net ir žmogui gnostikui ne mažiau būtinas, kaip kad šiame pasauly gyvenančiam kvėpavimas[140]. Jau pačiame tikėjime glūdįs gnozės pradmuo ir iš tikėjimo

---

[135] Migne, P. G. 9, 402.
[136] T. p. 514 ir k.
[137] Migne, P. G. 8, 966.
[138] Migne. P. G. 9, 19 ir k. k.
[139] Sul., Migne, P. G. 8, 947
[140] T. p. 966 ir k.

einąs žinojimas: „*Protinis pažinimas arčiausiai seka tikėjimą... Kaip natūralu tam, kuris turi rankas, ką nors liesti ir tam, kas turi sveikas akis, matyti šviesą, — taip lygiai tam, kuris yra gavęs tikėjimą, yra visai sava būti pažinimo dalyviu*"[141]. Vadinasi, kas įgijo tikėjimą, tas tuomi pat jau pradėjo būti tikrasis gnostikas, nes, girdi, „*jei ramybė eina iš graikų, jis, palikęs nuošaliai tai, kam vadovauja graikų filosofija, greitai ėmėsi tikrojo mokslo ir, nors visai nemokytas, visus kitus toli pralenkė, nes siekdamas tobulumo, tikėjimo keliu pasirinko išganymo reikalui būtiniausių dalykų kiekį*[142]. Bet tikėjimo ir gnozės santykiai dar ryškesni pasidaro, kada tai, kas tikėjimo keliu objektingai įgyta, virsta tikinčiojo subjektinga savastim. Tuomet tikėjimo keliu pasiektoji tiesa, gnozei padedant, yra ištiriama ir suprantama. Laisvai ir suglaustai atpasakojant Klemenso mintis, visas reikalas šitaip atrodo: tikėjimas remiasi tuo, kad šventuosius veiksmus tikintieji patys pasirenka, tuo gi tarpu pažinimas reikalauja, kad tai visa būtų išmokta ir jaučiama[143]. Kodėl? Todėl, kad tikėjimas esąs trumpas ir suglaustas pažinimas būtinųjų dalykų, tuo tarpu kai pats pažinimas esąs tvirtas ir pastovus įrodymas to, kas priimta tikėjimo keliu[144]. Lyg galutiną išvadą to, kas anksčiau pasakyta apie tikėjimą ir gnozę, randame Stromatų penktosiosios knygos pačioje pradžioje, ir tai šitaip trumpai suformuluota: „*Nėra pažinimo be tikėjimo, lygiai kaip tikėjimo be pažinimo*"[145]. Tačiau kelias nuo tikėjimo į žinojimą — gnozę yra ilgas, nes „*kurie save laiko labai sugebančiais galvosenos keliu į visa reikiamai įsigilinti ir visai nenori prasidėti su filosofija bei dialektika, netgi nesimoko natūralės kontempliacijos, bet reikalauja paprasčiausio tikėjimo, — prilygsta tiems, kurie iš anksto tinkamai neprižiūrėję vynuogių krūmo, tuojau nori gauti iš jo uogų*[146]. Bet, kadangi tikėjimas yra gnozės pagrindas, tad tuo pačiu pažinimo pagrindas esąs ne Dievu abejojimas, bet juo tikėjimas[147]; kadangi, tikėjimas esąs gnozės kriterius[148], nuosekliai galvojant, pseudognostikai ir visoki klaidatikiai, kurie tikybinį pagrindą niekina ir juo nesiremia, negali kitokio pagrindo savo sistemai surasti, kaip vien „*šiaudus, medį ir šieną*"

---

[141] T. p. 9, 3838.
[142] T. p. 415.
[143] Sul. T. p. 506 ir k.
[144] Sul. T. p. 482.
[145] Migne, P. G. 8, 739.
[146] T. p. 739.
[147] Migne, P. G. 9, 479.
[148] Sul., Migne, P. G. 8, 947.

(1 Kor. 3, 12)[149]. Tuo tarpu tikrąjam gnostikui, kurs įgijo tikėjimą, esą visai sava būti žinojimo dalyviu, jei, nutiesęs pamatus, panorės ant jų statyti aukso, sidabro ir brangių akmenų statinį[150]. Taigi, tikroji gnozė yra auksas, sidabras ir brangieji akmenys.

Suvesdami visa, kas pasakyta į vieną bendrą mintį, turėsime pripažinti, jog Klemensas pirmas nustatė tikrus santykius tarp tikėjimo ir mokslo, o taipogi tuo klausimu pasakytas mintis suglaudė į atitinkamas aksiomas, kurios katalikų Bažnyčios mokslo darbui dar ir mūsų laikais tebėra vadovaujamos reikšmės.

Iš kurių gi šaltinių Klemensas savo pažiūras į šiuos ir kitus dalykus yra sėmęsis ir kuo jas remia? Apie tai Klemensas nieko aiškaus nepasako. Kalbėdamas kai kuriais klausimais, jis ne kartą remiasi „tradicija", kartais gi Bažnyčios pripažintais ir todėl patikėjimo vertais raštais, o neretai ir įvairiais graikų filosofijos atstovais. Kai kurios jo raštų vietos rodo lyg į Bažnyčios tradiciją Klemensas labai rimtai žiūrėtų ir aukštai ją vertintų. Antai, kaip jau nekartą esame minėję, pradėdamas Stromatų knygas, jis pastebi, šiame veikale esant surašyta ne kas kita, kaip visa tai, ką jis turėjęs garbės išmokti iš ištisos eilės krikščionių mokytojų, ypač gi iš Panteno; jog tai esą surašyta, kad pats autorius nepamirštų, ko iš jų esąs išmokęs ir kad skaitytojai išmoktų[151]. Septintoje Stromatų knygoje[152] jis plačiai įrodinėja tradiciją esant šalia Šventojo Rašto krikščionių mokslo pagrindų. Euzebijaus liudymu[153] veikale „Apie velykas" Klemensas turėjęs tikslą išdėstyti būsimosioms kartoms visa, ką jis tuo klausimu žinojęs skelbus senovės presbiterus. Sumanytame, bet ne parašytame veikale „Apie pranašystę" Klemensas sakosi esąs sumanęs surašyti visa, ką tuo klausimu esanti pasakiusi tradicija, kad tuo būdu tai priešpastačius naujai atsiradusioms klaidingoms nuomonėms[154]. Pagaliau, atremdamas priešininkus, kurie savo nuomones rėmė apokrifine egiptiečių evangelija, tiesiog sako: *„Mums patiektosiose keturiose Evangelijose nerandame tai pasakyta, bet užtinkame egiptiečių evangelijoje"*[155]. Skaitydami šiuos žodžius gauname įspūdžio, Klemensą buvus didelį bažnytinės tradicijos palaikytoją. Iš tikro, teorijoje Klemensas yra

---

149 Sul., Migne, P. G. 9, 46.
150 Sul., T. p. 383.
151 Sul. Migne, P. G. 8, 699.
152 Sul., Migne, P. G. 9, 530 ir k.k.
153 H. E. 6, 13, 9.
154 Migne, P. G. 8, 1215.
155 T. p. 1194.

stambus bažnytinės tradicijos rėmėjas ir tvirtai laikosi Bažnyčios saugojamųjų tikybos dėsnių. Deja, tai tiktai teorijoje. Praktikoje gi jis pasiduoda grynai subjektyviems samprotavimams ir tuo būdu neretai pačiai tradicijai prieštarauja. Todėl tatai šiuo atveju jis nieku gyvu negali lygintis su šv. Irenejumi: už šį garsųjį Liono vyskupą jis stovi nepalyginamai žemiau.

Kas čionai pasakyta apie Klemenso bažnytinės tradicijos supratimą ir ja sekimą praktikoje, tas pat tenka didžia dalimi pasakyti ir apie jo pažiūras į Šv. Raštą, ypač gi į Naujojo Įstatymo knygas. Pasak B a r d e n h e w e r į[156] jis Naująjį Įstatymą pažįsta, bet drauge ir nepažįsta. Jam žinomi krikščionybės laikų autoritetingieji raštai, kurie tikybos atžvilgiu yra normuojamos reikšmės, kurie savo autoritetu prilygsta net Senojo Įstatymo knygoms ir kurie kartu su paskutiniosiomis sudaro vieningą Šventųjų knygų rinkinį. Bet kur tų Šventųjų knygų eilė baigiasi ir kur prasideda Naujojo Įstatymo apokrifai, Klemensui neaišku. Antai, jau esame pastebėję, jog jis Hipotipozių knygose šalia tikrųjų Šv. Rašto knygų komentuoja apokrifinį Barnabo laišką ir Petro apokalipsę. Maža to, jam ne tik Barnabas, bet ir laiško korintiečiams autorius popiežius šv. Klemensas I yra. Ἀπόστολος Veikalo ποιμήν autorių Hermą, gyvenusį antrame amžiuje, jis laiko aukščiausiame laipsny Dievo malonėmis apdovanotu dieviškojo Apreiškimo organu[157]. Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων jis ne abejodamas vadina γραφή[158]. Šalia kanoniškųjų Evangelijų jis gana dažnai panaudoja savo pažiūroms paremti apokrifines egiptiečių, žydų ir kitas „evangelijas", šalia Apaštalų Darbų knygos — apokrifinius Petro pamokslus, Motiejaus padavimus ir k. Jis tiki, jog graikų filosofija paeina iš Dievo lygiai kaip Senasis Įstatymas ir turi suvaidinti Dievo paskirtą išganymo vaidmenį. Jis tiki tikrai buvus Dievo apreikšta, kas surašyta Sibillių ir paslaptingose Zoroastro knygose. Jis dažnai mini pagonių, ypač gi egiptiečių pranašus, o taip pat greta Mozės Pentateucho ištraukų cituoja „teologą" Orfejų[159]. Anot jo netgi epikurietis Metrodoras kalbėjęs Dievo įkvėptas[160]. Apskritai tariant, Klemensas laisvai ir nesivaržydamas Šv. Rašto privalumų teikia asmenims ir raštams nieko bendra su dieviškomis knygomis neturėjusiems.

---

156 O. c. II, 87.
157 M i g n e, P. G. 8, 927; 979; 994 ir k. k.
158 T. p. 818.
159 M i g n e, P. G. 9, 115.
160 T. p. 203.

Iš antros tačiau pusės, nieku būdu negalima pasakyti, būk Klemensas, teikdamas minėtiesiems apokrifams ir net pagonių raštams Šv. Rašto atributus, juos visai pervien laikytų su Šv. Rašto, ypač gi Naujojo Įstatymo knygomis. Klemenso kūrybai charakteringame sąvokų bei atributų neaiškume ir mišiny nekartą pasitaiko vietų, kuriose kanoniškosios Šv. Rašto knygos ypatingu būdu iš kitų tarpo išskiriamos ir priklausomoje pagarboje laikomos. Ypač tai liečia Naujojo Įstatymo knygas. Taip antai keturios Evangelijos nekartą primygtinai žymimos kaipo ypatingo tikybos dalykuose normuojamojo autoriteto knygos, kurios, kaipo veikalai, yra užbaigtos ir sudaro vieną su bendra pagrindine idėja veikalą. Tas pat tenka pasakyti ir apie Klemenso pažiūras į, regis, visus keturioliką šv. Povilo laiškų, bent į jo pastoralinius laiškus ir į laišką žydams, į Apaštalų Darbus, į Apokalipsę ir, pagaliau, į visus katalikiškuosius laiškus. Iš visų šv. Povilo laiškų lieka nepaminėtas vien laiškas Filemonui. Iš katalikiškųjų laiškų Klemensas savo užsilikusiuose raštuose necituoja vien antrojo šv. šv. Petro, Jokūbo ir trečiojo Jono laiškų. Tai kai kam buvo davę progos manyti, būk Klemensas šių laiškų visai nėsąs matęs. Tačiau, kiek šis manymas yra be pagrindo, matyti ir iš to, jog Euzebijaus ir Fotijaus liudimais, Klemensas visus katalikiškuosius laiškus yra savo aiškinimais apėmęs Hipotipozių knygose. Be to, šias Naujojo Įstatymo knygas Klemensas iš kitų savo laiškų ir ankstybesnių krikščionių raštų dar išskiria, ypatingai dažnai duodamas jų ištraukų, remdamas jomis savo teigimus ir pabrėždamas jų nepaprastą autoritetą. Dieviškąją Šv. Rašto knygų kilmę Klemensas ypatingu būdu buvo pasiryžęs įrodyti sumanytame veikale apie pranašystęs. *„Skubiai permetę akimis teologiją, — sako jis — dabar svarstysime tai, kas mums yra pateikta žinių apie pranašystę, kad, įrodę Šventąjį Raštą, kuriam tikime dėlei jo aukščiausio autoriteto, esant tvirtą ir tikrą, — iš eilės galėtume per jį žengti pirmyn ir tuo būdu visoms klaidatikybėms parodytume vieną Dievą ir visagalį Viešpatį, kuris per Įstatymą ir pranašus, o taip pat per šventąją Evangeliją buvo širdingai skelbiamas*[161]. Be to, klaidatikiams jis meta priekaištą, jog jie ne visas Šv. Rašto knygas pripažįsta, o ir pripažintąsias darko. *„Tiesa,*—toliau sako Klemensas,—*klaidatikybių sekėjai yra turėję drąsos naudotis taipogi ir pranašų raštais. Tačiau naudojos ne visais raštais, ne tobulais ir ne taip, kaip liepia pranašystės visuma ir vidaus ryšys, bet pasirinko tai, kas yra pasakyta ne aiškiai: kai kuriuos žodžius palai-*

[161] Migne, P. G. 8, 1215.

dai pasirinkdami ir nesigilindami į tai, kas norima jais pasakyti, bet vien tik pačiais plikais posakiais naudodamies, vertė juos tarnauti savo nuomonėms pagrįsti"[162]. Pagaliau prisiminkime, kaip Klemensas, polemizuodamas su enkratitais, jiems pareiškia: „*Mums patiektose keturiose Evangelijose nerandame tai pasakyta, bet tiktai egiptiečių evangelijoje*[163]. Vadinasi, ši paskutinioji iš keturių tikrųjų Evangelijų aiškiai išskiriama. Tuo aiškiai pabrėžiamas skirtumas tarp kanoniškųjų Evangelijų ir apokrifinės.

Kaip gi Klemensas šiuos savo mokslo šaltinius panaudojo, kaip suderino tokius skirtingus elementus, kaip Šv. Raštas, graikų filosofų ir poetų kūriniai? Į šiuos klausimus vėlesniaisiais laikais bandė atsakyti E. de Faye[164]. Išvystydamas savo mokslą apie Dievą, Klemensas, de Faye manymu, abstraktinę ir transcendentinę Platono Dievo idėją jungęs su krikščionių tikėjimu į vieną Dievą, kurs daugiausia už viską nori žmonių išganymo; savo kristologiją sudaręs jungdamas Filono mokslą apie Logą su Evangelijų pasakojimais apie Kristų. Čia jo kristologija įgijusi doketų pakraipos. Sudarydamas krikščionies arba, kaip Klemensas vadina, tikrojo gnostiko idealą, dėjęs pagrindan stoikų bei platonikų išminčiaus idealą ir jam suteikęs kai kurių krikščioniškų bruožų. Žinoma, de Faye aiškinimas labai gražus, tik, deja, ne visai teatitinka istorijos davinius. Visai teisinga prileisti, jog Klemensas nuo Bažnyčios mokslo nutolo daugely punktų todėl, kad perdaug pasidavė graikų filosofijos įtakai. Mes jau žinome, kaip jį smerkė Fotijus už nekrikščioniškus teologinius galvojimus. Tačiau tiek, kiek primeta de Faye, Klemensas gal ir nėra iš pagonių filosofijos skolinęsis. Pagaliau Klemenso pažiūras charakterizuoja ne tiek jo grynoji teologinė bei filosofinė spekuliacija, kiek spekuliatyvinis gyvenimo problemų sprendimas; ne tiek jį interesuoja grynoji metafizika, kiek etika. Ypač Klemensą interesuoja moterystės bei šeimos, o taip pat ir nuosavybės klausimai, prie kurių jis dažnai grįžta.

Spręsdamas moterystės klausimą, jis stoja į griežtą opoziciją prieš tą gnostikų rūšį, kuri, remdamos savo dualistinėmis pažiūromis, buvo nusistačiusi prieš moterystę. Klemensas aiškiu griežtumu gina moralinį vyro ir moters moterystės ryšio pobūdį. Moterystė yra paties Dievo įkurta; ji yra viena ir nesutraukoma. Net ir mirtis ne visai tenu-

[162] Migne, P. G. 9, 534.

[163] T. p. 8, 1194.

[164] Clément d'Alexandrie, Étude sur les rapports du christianisme et de la philosophie greque au II e siècl: Bibliotèque de l'Écol des hauts études, sciences religieuses. Vol 12, Paris 1898; 2e édition 1906, 201 ir k. k.

traukianti moterystės ryšį ir, žmonai ar vyrui mirus, antroji moterystė esąs savotiškas evangeliškai tobulybei nusižengimas[165]. Atsižvelgdamas į visuomenės reikalus, į žmonių giminės ir valstybės išlaikymą, į žemiškosios laimės patikrinimą, Klemensas, dar toliau eidamas, ne vien gina moterystės teises, bet dargi mano esant savotiškos pareigos moterystės ryšius sudaryti. Baigdamas savo ilgus išvadžiojimus apie moterystę, Klemensas pagaliau daro šitokių išvadų: „*Apskritai tariant, vedybos yra būtinos ir dėlei tėvynės ir dėlei vaikų—įpėdinių turėjimo ir dėlei, kiek tai nuo mūs priklauso, pasaulio tobulumo. Nes ir poetai apgailestauja tą moterystę, kuri yra pusiau tobula ir bevaikė, palaiminta gi vadina tą, kuri klesti ir leidžia atžalas. Ir kūno ligos ypatingiausiu būdu rodo moterystės būtinumą, nes atrodo, jog žmonos rūpestingumas ir stropus ištvermingumas tiek prašoka kitų būtinųjų žmonių ir draugų pakantumą, kiek tai pralenkia bendru skausmo darnumu bei gailestingumu ir širdingiausiu noru visame kame būti ir savo buvimu pagelbėti. Ir todėl teisinga yra Šv. Rašto mintis, kad pagalbininkė būtinai reikalinga*"[166]. Nėra abejonės, jog šiais žodžiais Klemensas ne užkrauna kiekveinam būtinos pareigos vesti. Iš kitų jo raštų vietų žinome, jog jis net nurodo atvejus, kuriais žmogus nuo moterystės yra laisvas. Jis ne kartą net pabrėžia, jog nusistatymas vesti ar nevesti priklauso nuo kiekvieno vidinio nusiteikimo. Pagaliau kartkartėmis jis pareiškia nuomonę, jog nevedimas gali daug pagelbėti sielos išganymui.

Tačiau šios teigiamosios nevedimo pusės nepadaro tiek įtakos Klemenso pažiūroms, kad jis imtų atkakliai piršti nevedimą. Visur, kur tik jam tenka tarti galutinas žodis moterystės klausimu, jis imasi vaizduoti ne viengungio vienuolio, bet tikrojo paprasto pasaulionio krikščionies, tikrojo gnostiko idealą. Šis tikrasis gnostikas viską darydamas — valgydamas, gerdamas ir vesdamas — turi vadovautis kilniausiais motyvais, tikslais ir uždaviniais: tikrasis gnostikas ir valgo ir geria ir žmoną veda, nelaikydamas to viso vyriausiu tikslu, bet tiktai būtinumo verčiamas[167]. Bet tai pasakęs, tuojau specialiu būdu iš kitų dalykų tarpo išskiria vedybas: „*Sakau, žmoną reikia vesti, jei liepia Logas ir kaip kad išpuola*"[168]. Tačiau čia pat pareiškia: „*Tas, kuris yra tobulas, turi pavyzdį apaštaluose. Iš*

[165] Sul., Migne, P. G. 8, 1178 ir k. k.
[166] Prad. 2, 18. Migne, T. p. 9, 1090.
[167] Migne. T. p. 498.
[168] T. p.

tikrųjų, vyriškumas išbandomas ne tuo, kad pasirenkamas vienuoliškas gyvenimas. Tas kitus vyrus nugali, kurs gyvendamas moterystėje, prisigyvendamas vaikų ir rūpindamasis namų apyvoka, išvengia aistros ir skausmo, kuris, besirūpindamas šeimos reikalais, vis dėlto ne atitrūksta nuo Dievo meilės ir yra pasiryžęs kovoti su pagunda, kurios priežastimis esti sūnūs, žmona, tarnai ir turtai. Tuo tarpu tas, kuris neturi namų, daugumoje atvejų išvengia pagundų. Vien tik savimi besirūpinantį nugali tas, kuris, būdamas žemesnis neatskiriamai su jo paties išganymu surištuose dalykuose, viršesnis yra tvarkyme tų dalykų, kurie priklauso šio gyvenimo sričiai: iš tikrųjų jis, rūpindamasis tiesa, bevelija pasilaikyti savąją menką išvaizdą"[169]. Taigi, Klemensas, nors ir pripažįsta, jog nevedusiam lengviau nekliudomam rūpintis savo išganymu, tačiau aukščiau stato tokį vedusį, kurs naudingai ir išganingai rūpina žemiškuosius reikalus. Labai galimas daiktas, kad šioji Klemenso nuomonė subrendo kovos su gnosticizmu įtakoje. Šitam jo nusistatymui nepritarė nė vienas trečiojo šimtmečio Bažnyčios Tėvas bei bažnytinis rašytojas.

Savo pažiūras į žemės turtus ir jų moralę vertę Klemensas išdėjo savo homilijoje *„Kuris turtuolių bus išganytas"*. Jau mes esame anksčiau matę, jog autoriui visai yra aišku, žmogų galint ir turint neginčijamos teisės būti žemės turtų savininku. Tačiau susyk jis įrodinėja turtus nesant pilna savininko nuosavybe, nes Šv. Raštas sakąs: *„Darykite sau prietelių apgaulingų turtų pagalba, kad jums mirus priimtų jus į amžinąsias padangtes"* (Luk. 16, 9). Tai reiškia, kad bent kiek turįs turtų nelaikytų juos esant prigimtąja nuosavybe[170]. Tuo būdu turtų savininkas savo turtų valdyme yra suvaržytas, apribotas krikščionių moralės dėsnių. Valdydamas turtus visai nepriklausomai nuo žmonių, vis dėlto kiekvienas iš to turės duoti apyskaitą Dievui. Turtai patys savaime visai indiferentiški, reiškia nei blogi nei geri, savininko vartojami, įgyja moralinės vertės. *„Turtai ir įplaukos* — sako Klemensas — *yra duoti valdyti ir gerai naudoti kaip kokia medžiaga ar įrankis tiems, kurie šio įrankio ar medžiagos jėgą supranta. Jei juos panaudosi laikydamasis meno reikalavimų, bus meniški, jeigu gi nebus meno, suterši juos savo nesugebėjimo dėme, nes jie patys savaime nuo visokio nusižengimo laisvi. Toki yra ir turtai. Jie tėra tik įrankis. Įstengsi jais naudotis teisingumo lydimas? Jie*

---

[169] T. p. ir k.
[170] T. p. 618, 638.

bus teisingumo tarnai. Tuo tarpu naudojantis jais nesivadovaujant teisingumu, virsta neteisingumo tarnais"[171].

Turtais teisingai naudojasi tas turtuolis, kurs leidžia savo turtais naudotis ir savo artimą. Dievo valia yra, kad atskirų asmenų turtai teiktų naudos visuomenei. Tai aiškiai rodą Šv. Rašto reikalavimai daryti gailestingus darbus. „*Giria* (suprask Viešpats) *naudojimąsi pinigais, tačiau prideda įsakymą jais dalytis, duodant gėrimo trokštančiam, maisto alkstančiam, priimant į namus pakeleivingą, aprengiant nuogą*"[172]. Todėl Pedagoge Klemensas trumpai pabrėžia: „*Ne tas, kuris turi ir saugo, bet kuris kitiems duoda yra turtingas, ir kitiems davimas bei dalinimasis, o ne valdymas, padaro laimingu*"[173]. Klemenso nuomone gailestingumo darbas yra ir skolinimas. Štai ką jis tuo reikalu sako: „*Kadangi apie savo išteklių kitiems davimą ir jais dalinimąsi daug galima pasakyti, pasitenkinsime tik tiek pasakę, kad Įstatymas ir pranašai draudžia broliui skolinti lupikavimo sumetimais, broliu vadindami ne vien tą, kuris yra tų pačių tėvų, bet taipogi turėdami galvoje ir tuos, kurie yra to paties luomo, tos pačios nuomonės ir kuriuos riša tas pats Logas, manydami esant teisinga ne nuo pinigų palūkanas rinkti, bet atviromis rankomis ir sielomis reikalingiems aukoti, nes Dievas šią dovaną* (supr. pinigus) *yra sukūręs, kad tas, kuris mielai duoda, gautų pakankamai tokių palūkanų, kurios žmonėse yra brangiausios, tai yra, švelnumą, malonumą, taurumą, pagarbą ir pagyrimą*"[174]. Spręsdamas klausimą, kiek turi teisės savininkas turtus savo asmens reikalams panaudoti, Klemensas be paliovos ragina kiek galima kukliau sutvarkyti gyvenimą, kiek galima mažiau turtų savo reikalams eikvoti, na ir, žinoma, aštriai bara tuos, kurie be atodairos turtus blaško. Jo tuo klausimu obalsiai galima suvesti į šiuos žodžius: „*Tikras turtas yra troškimų neturtas ir tikras dvasios kilnumas yra ne dėlei turtų keltis į puikybę, bet juos niekinti*"[175]. Tačiau, Klemenso nuomone, leistinas yra kai kuris komfortas tais atvejais, kada jis tarnauja ne tik pačiam džiaugsmui ir ne žemesniems palinkimams patenkinti, bet aukštesniems tikslams, būtent, visuomenės ir kenčiančių brolių reikalams. „*Taurumas tinka ne vien tik tam, kad juo pačiu naudotis, bet taip pat ir visuomeniniam bendravimui*"[176].

---

[171] T. p. 9, 918.
[172] T. p. 618.
[173] Migne, P. G. 8, 606.
[174] T. p. 1023.
[175] T. p. 439.
[176] T. p. 402.

PABAIGA

Taip atrodo Klemenso Aleksandrijiečio asmuo ir jo pažiūros į dažniausiai jo veikaluose liečiamuosius dalykus. Ne visur jos aiškios ir ne visos lygiu pilnumu išvystytos. Tačiau, atsimenant tai, jog prieš jį labai maža kas tais klausimais tebuvo pasisakyta, jog kai kurie klausimai jam pirmam teko spręsti, pasitaikantieji netikslumai darosi visai suprantami. Lygiai aiškūs Klemenso nuopelnai krikščionių teologijos ir pedagogijos mokslui. Todėl nestebėtina, jog Klemensas savo raštais yra turėjęs nemažos įtakos kai kuriems net žymiems vėlesniesiems rašytojams. Taip, jau esame pažymėję, jog homilija „Kuris turtingųjų bus išganytas" buvo gausiai panaudojama įvairiose florilegijose, ypač gi šv. Jono Damaskiečio veikale „Sacra Parallela", o taip pat ir Euzebijaus raštuose. Tas pat, tik platesniame maštabe, tenka pasakyti ir apie Klemenso trilogiją. Labai daug šio veikalo ištraukų bei citatų randame įvairių vėlesniųjų rašytojų veikaluose. Ypač gausiai jas panaudoja Arnobius, Euzebijus, Teodoretas, Maksimas Išpažinėjas, šv. Jonas Damaskietis ir kiti, daugiausia rytiečiai. Tačiau tiek daug įtakos, kiek iš tokio gabaus ir darbštaus žmogaus kaip Klemensas galima buvo laukti, nėra turėjęs. Klemensas kai kurių vėlesniųjų rašytojų gausiai cituojamas daugiausia dėlei tos gausios ir įvairios medžiagos, kuri jo veikalus užpildo[177].

Todėl nenuostabu, kad literatūra apie Klemensą ir jo kūrybą visomis kalbomis labai turtinga. Tačiau čia nuo jos apžvalgos dėlei trumpumo susilaikysime, juo labiau, kad ji pigu sužinoti iš kiekvieno platesnio apie Klemensą veikalo. Ypač labai rūpestingai ją yra surinkęs ir sistematingai pateikęs, netgi kai kuriuos veikalus įvertindamas, jau daug kartų šiame rašiny minėtasis Otto Bardenhewer'is, o taip pat ir Wilhelm von Christ[178], J. Héring[179] ir kiti.

---

[177] Sul. Bardenhewer, O. c. 70.

[178] Geschichte der Griechischen Litteratur. München, 1924.

[179] Étude sur la doctrine de la chute et de la préexistence des ames chez Clément d'Alexandrie. Paris 1923.

TURINYS

Įvadas 5
I. Klemenso Aleksadrijiečio gyvenimas 6
II. Klemenso Aleksadrijiečio auklėjamoji raštų kūryba 9
III. Didžioji Klemenso trilogija:
1. Protreptikas 14
2. Pedagogas 19
3. Stromatai 27
IV. Klemenso Aleksadrijiečio trilogijos atskirų dalių vidaus ryšys . . 37
V. Kuris turtuolių bus išganytas 42
VI. Klemenso Aleksadrijiečio literatūrinio darbo savybės 44
VII. Klemenso Aleksadrijiečio mokomosios bei auklėjamosios galvosenos kryptys 50
Pabaiga 61